

het echter „sinte Clara ten Haezegarsse”. Aangezien deze schans zich ongeveer halverwege tussen het St.-Jorisfort en de stad Sluis bevond, mogen we de term „op het Hazegras” niet lettelijk opnemen. We geloven wel dat het St.-Klarafort een paar honderd meter ten zuiden van de Reigaarsvliet stond.

16. De Linie van Fontaine

Graaf Fontaine voerde het bevel over de frontsector vóór Sluis. Er bestond daar een rij sterkten en redouten vanaf het Teresiafort tot het St.-Jobsfort. Ten zuidoosten van de laatstgenoemde vesting liep de verschanste linie niet verder over Lapscheure en Middelbrug. De taak om de vijand tegen te houden rustte daar op het overstromingsgebied van het Lapscheurse Gat. Maar deze brede kreek en de redouten van de Vuile Vaart schrikten de Nederlanders er niet van af om groepsgewijze het Spaanse gebied binnen te dringen. Deze 'partien' uitlopers behoorden voornamelijk bij het garnizoen van Sluis.

Daar de Spaanse legeroverheden niet ingrepen, en de plaatselijke ordebewakers zeker te zwak waren, konden de partizanen ongehinderd het Noord- en het Oost-Vrije doorkruisen. Overall aten en dronken ze op de kosten van de boeren en van de herbergiers, en bemachtigden ze voeder voor hun paarden. Weigering of tegenstand werden bestraft met plunderen en branden. De parochies ten noorden van Brugge leden het ergst onder de afpersingen van de Nederlanders. Maar een aantal hoofdmannen konden het in 1622 of 1623 op een akkoordje met de gouverneur van Sluis gooien. De parochies betaalden hem een jaarlijkse schatting, en in ruil voor die prestatie beloofde hij zijn soldaten in hun garnizoenen te houden.

Nadat de Nederlanders in 1622 en 1623 alle

strategische punten rond Sluis en Aardenburg met forten verschanst had, verhoogden ze hun troepensterkte. Het Zwarte Gat was wel moeilijk bevaarbaar geworden tengevolge van de onstuitbare verslibbing, maar de Nederlandse schepen konden nog steeds onder de bescherming van het Oranje- en Nassaufort het Zwin binnenvaren. Op 26 oktober 1624 besprak het Vrije het bericht „dat den viandt met veele schepen was ontrent Sluus, van waer hi zoude hebben ghelicht tot thien stucken gheschots”²³⁶.

Een inval scheen op handen. Aangezien de fronttroepen wegens het gevorderde jaargetijde nagenoeg allemaal in de garnizoensteden opgenomen waren, zagen de schepenen van het Vrije er weinig nut in om te trachten de linie van de Vuile Vaart te houden. Ze vroegen Fontaine dat hij op de Ieperleet troepen zou plaatsen. Maar deze stelde het Vrije voor zelf de Ieperleet en de Zuid-Leie te versterken²³⁷.

Het schepenkollege overzag op 8 januari 1625 nogmaals de militaire toestand. Ze zouden Fontaine het volgende plan voorleggen: „te zenden eenighe compagnien ofte ghetal van volcke ontrent het Hazegat, ende cavallerie an het Withuus, zoo omme te beletten het embarquement (= ontschepping) vanden vyandt, als tot doene vande advertentie”; deze troepen mochten zich, „in cas van noode, retireren naerden Blanckenberschen vaert, ende datmen aldaer, ende inde forten van Mater Tereza ende Yzabel, zoude zenden eenighe masten met lantereens, omme daermede te doene d'advertentie van het embarquement, legghende tzelve volck in schepen”. Tenslotte besloot het Vrije in de parochies ten zuiden van de Ieperleet-Zuid-Leie mannen te mobilizeren om de genoemde waterlinie te bewaken²³⁸.

Het Izabellafort stond, zoals boven reeds geschreven werd, op het schorreveld, en was bijgevolg aan de aanvallen van de zee bloot-

gesteld. Op 9 september 1625 besloot het Vrije het „contrescarp te doen verhoogen ende vervroomen, ten fyne van het fort daer naerder te preserveren ieghens d'inbraecke vander zee"²³⁹. Verder bleek dat de Ieperleet „niet wel be-waert" werd, aangezien Nederlandse partijen het kanaal overstaken, „de passanten ende andere vanghende". De parochies ten zuiden ervan betaalden immers geen schatting aan de gouverneur van Sluis²⁴⁰. Het Vrije versterkte toen de kompagnie van de Heer van Gits, die de Oostendse Vaart bewaakte.

Ten noorden van het kanaal voldeed de bevolking nauwgezet de door de Nederlanders opgelegde schattingen. De oudst bewaarde rekening van de parochie Heist bestrijkt de periode maart-oktober 1623. In 1623 betaalden de Heistenaren: 1. 4 pd. gr. 'contributie' per maand aan de gouverneur van Sluis; 2. een 'casteelghelt' bestemd voor de officieren van het Groot Kasteel; 3. 2 ½ pd. gr. voor een 'sauvegarde brief', nl. het vrijgeleide dat de hoofdman nodig had om naar Sluis te reizen²⁴¹. Volgens de oudst bewaarde rekening van Knokke betaalde de parochie in 1626: 1. 2 pd. gr. kontributie per maand; 2. 1 pd. 16 sch. gr. „servitie ende het casteelghelt met het recht vanden ondermayor"; 3. 2 ½ gr. voor een vrijgeleide²⁴².

Overigens vertoonde het front in het Brugse Vrije geen noemenswaardige militaire activiteit. Beide partijen hielden zich op de stellingen, die ze in 1622-23 aangelegd hadden. Fontaine trok daarna de verschanste linie, die van het Frederikfort tot het Izabellafort strekte, in noordwestelijke richting door. Hij richtte in 1627 het St.-Paulusfort op dat door middel van de Paulusvaart met de Legervaart verbonden werd²⁴³. Volgens de in par. 13 aangehaalde kaart van Drexeler (1627) bouwden de Spanjaarden in 1627 ook het Sint-Bernaartfort langs

de Paulusvaart, en langs de Vuile Vaart het St.-Annafort, dat wegens zijn vorm dikwijls het Sterrefort heette²⁴⁴. Fontaine verkoos voortaan dit laatste steunpunt als zijn hoofdkwartier. Het stond ten oosten van de Vuile Vaart, ongeveer halverwege tussen het Izabella- en Frederikfort.

Einde 1629 schenen de Nederlanders een aanval voor te bereiden. Op 29 december besprak het Vrije „de groote preparatien van oorloghe, diemen van alle canten verstaet ghemaeckt te zine biden viandt"²⁴⁵. De vijand wachtte echter tot mei 1631 voordat hij een veldtocht ondernam. Een Nederlands leger landde te Watervliet en rukte over Maldegem naar Brugge op. De noordberm van de Zuid-Leie kende in mei en juni 1631 grote drukte „zoo byden viant als tvolck van oorloghe van zyne majesteit ghedaen"²⁴⁶. De invallers drongen op 2 juni tot bij Brugge door maar trokken zich daarna terug²⁴⁷.

Indien de Nederlanders gepoogd hadden in de sektor Mude-Knokke door te breken, dan zouden ze het ook daar niet moeilijk gehad hebben. De schepenen van het Vrije bespraken op 27 februari 1632 een rapport „dat de forten voor Sluus syn teenemael onvoorsien van volck, amonitien van oorloghe ende vivers, metsghaders dat de selve teenemael syn vervallen". Toen op 19 maart het bericht binnenliep „dat den vyandt d'ooghe zoude hebben op de stadt van Brugghe ende de forten voor Sluus", zond het Vrije onmiddellijk landmeter Oktaviaan van Marissien om de bedoelde sterkten te schouwen²⁴⁸.

De volgende dag meldde Marissien dat „de vesten ergher ende in soberder staet laeghen dan of sy teenemael ghedeblayeert waeren", en de kapitein van het Donaasfort „dat eenighe vanden vyandt ghister merghen hadden comen sonderen met een chaloupe de diepte aen

Beck af". Maar de fortcommandanten wilden geen herstellingen aanpakken, voordat Fontaine uit Brussel teruggekeerd was²⁴⁹. Korte tijd daarna kwam Fontaine naar het Sterrefort terug. Hij zag dat de redouten van de Vuile Vaart en zelfs het Izabellafort erg vervallen lagen.

Fontaine verordende de aanleg van een nieuwe linie langs een nieuw te graven gracht, die het Frederik- en het Izabellafort moest verbinden. Het bestek van het bedoelde werk, dat ongedateerd bewaard gebleven is, werd reeds besproken door J. Rau. Omdat het document ook de herbouw van het Izabellafort aangeeft, meende schrijver de bedoelde linie te mogen identificeren met die van 1622. De kaart van Horenbault bewijst echter duidelijk, dat de in 1622 gebouwde schansen op de westzijde van de Vuile Vaart stonden, en dat er toen geen nieuwe schansgracht gegraven werd²⁵⁰.

Het door J. Rau aangehaalde bestek omschrijft het werk, somt het benodigde materiaal op, en raamt de kosten. De linie, zo zegt de tekst, „a environ 1.600 toises de long, compris le contour des redents qu'il foudra faire". De bedoelde vadem meet 1,95 m, zodat de verschansing in haar geheel ca. 3.100 m lang moest zijn. Dit is thans de lengte van de watergang langs de zogenaamde Cantelmolinie, met zijn zeven tandvormige uitsteeksels.

De werklieden zullen, zo gaat de tekst verder, de uitgegravene aarde op de westzijde van de gracht leggen, nl. 4 kubieke vadem per lopende vadem „pour former un bon retranchement". Zulke borstwering moest ook op de uitsprongen gebouwd worden. Deze laatste vormden als het ware bastions zonder flanken. De afstand tussen de tanden bedraagt gemiddeld 150 m, zodat men de aanvaller kon flankeren. Precies achter de linie werden twee redoutes gebouwd.

Er moesten overwelfde magazijnen met muren van een steen dikte gemetst worden, nl. in de flanken van de bastions van het Izabellafort, en onder de kanonbanken van de twee redoutes. Er werd gezorgd voor het onderdak van de manschappen: een wachthuis in elke redoute; barakken voor de kommandant, de officieren en 200 soldaten in het Izabellafort. Men voorzag de volgende werkkrachten: 3.000 delvers, 6 ingenieurs, 8 zodensnijders, 8 zodenleggers, 16 aardewerkers; 8 metsers en 12 helpers; 8 wagenmakers om bruggen en poorten te timmeren, en kruiwagens te herstellen.

En hier het verlangde materiaal: 1.000 kruiwagens; 4.000 rijplanken voor de delvers — deze moesten zelf 1.400 spaden en 500 schuppen meebrengen — 40 grote en kleine hoosvaten; 500 grote en kleine sparren voor de bruggen; 16.000 schanspalen voor de beschutte weg rond het Izabellafort en voor de bermen van de redoutes; hengsels, duimen en sloten voor de ingangspoorten en voor de deuren van de magazijnen; 112.000 inlandse bakstenen, 450 'rasieren' kalk bestemd voor 225 vierkante vadem metselwerk — het formaat van de stenen wordt niet genoemd — het zand kon ter plaatse genomen worden²⁵¹.

We vermoeden dat het bestek van de nieuwe linie omstreeks half april 1632 opgesteld is, omdat het Vrije op 24 april besloot de palissaden van de forten vóór Sluis te zullen aanbesteden. Het bestek voorzag dat het werk in 20 dagen kon klaar geraken tenminste indien de nodige werklieden en materialen voorhanden waren. Laten we aannemen dat het werk begin mei aanving en ongeveer twee maanden duurde. Dan begrijpen we best waarom Fontaine op 9 juni 1632 vanuit het St.-Annafort naar het Vrije schreef om voorraden te vragen voor de mannen, die werkten aan „het retranchement byden voornoemden heere van Fontaine ghe-

occupeert te doene van het fort van St. Anne ende Ysabelle naer het fort van St. Frede-ryck"²⁵².

17. De Tachtigjarige Oorlog eindigt in 1648

Zodra de nieuwe schansen te Mude klaar waren, werden ze met troepen bezet. Ook het Vrije zond 400 weerbare mannen. Einde augustus 1632 berichtte Fontaine dat de Nederlanders te Vlissinge troepen verzamelden „met intentie van te attenteren upde voornoemde forten"²⁵³. Dit gevaar spoorde Fontaine aan om op 4 september het Vrije te vragen om het „retranchement van het fort van St. Paul tot het fort van St. Donaas lancx ofte ontrent een vaerdeken, twelcke aldaer es loopende", te helpen afwerken. Maar september ging voorbij zonder enige Nederlandse actie. De garnizoenen van de vele schansen tussen het Paulusfort en het Jobsfort maakten het de omwonende boeren lastig. Het Vrije drong aan opdat Fontaine zijn mannen zou terugtrekken, omdat men wegens de naderende winter geen aanval van de vijand meer moest verwachten²⁵⁴.

In het voorjaar van 1633 keerden de garnizoenen terug naar de Linie van Fontaine. Te Heist legerde een compagnie ruiters van kapitein Camargo. Er zijn nog twee redouten meer langs de nieuwe linie gebouwd. Hondius die in 1633 zijn kaart van Noord-West-Vlaanderen bijwerkte, toont de situatie rond „de stad Sluys, met de forten buyten, aldus int jaer 1633". We zien daar de Linie van Fontaine met vier redouten tussen het Izabella- en Frederikfort.

De bezetters van het Zwinfront hadden het niet moeilijk totdat op 4 september de uitkijkposten meldden dat „den vyant met groote quantiteyt van schepen was ghecommen ontrent Sluus ende begonst hadde te debarqueren

eenich volck, met apparentie van noch meer te debarqueren, duerdyen continuelick meer en meer schepen syn arriverende met volck". De schepenen van het Vrije en Brugge overlegden of ze de „landtslieden" zouden mobilizeren²⁵⁵.

Ondertussen vielen de Nederlanders van Sluis uit de linie aan. Het Sterrefort en de vier bovengenoemde redouten werden stukgeschoten. Het Vrije besloot op 17 september „het fort van St. Anne, twelcke ghebroocken es gheweest byden vyant ende ons gheschoot", te herbouwen. Omstreeks 1 oktober korrespondeerden Fontaine en het schepenkollege met elkaar over „het vermaeken vande daken van het fort van St. Anne" en het „maecken de corpsdegarden inde afghebrande redoubten byden vyant ontrent het fort van St. Anne"²⁵⁶.

Het Paulusfort, dat in 1627 gebouwd was, stond op een uitloper van de tweede duinenketen. De hoofdwal was meestendeels met zandige grond opgebouwd. Geen wonder dat begin oktober 1633 aldaar „een gordyne" (= courtine) instortte. Fontaine vroeg op 7 oktober het herstel ook van het Paulusfort. Het Vrije trachtte wat uitstel te krijgen voor al deze karweien, door op 13 oktober bij het Hof aan te dringen om, gezien „het quaet weder", Fontaine en zijn krijgsvolk terug te roepen²⁵⁷. Toch begaven schepenen, begeleid door een militair konvooi, zich op 29 november „naer het fort van de Sterre ende vier radouten by Sluus afgebrant, omme die up te nemen inghevolghende vande bestedinghe"²⁵⁸.

In de zomer van 1634 voerde Eugenio Onel het bevel over het Zwinfront. Op 28 juni vroeg hij het Vrije „materialen omme te maeken drye corps de garden ende bateryen an tfort van St. Paulus"²⁵⁹. Korte tijd daarna brachten bootslieden „ende waeren sterck tot XXXI mannen" „twee sticken canon op sinte Paulus fort"²⁶⁰. Indien Onel inderdaad zijn voor-

genomene militaire werken alle uitgevoerd heeft, dan ziet het er naar uit dat de drie redouten, die Marissien en Michiels op hun kaart van 1641 aantekenen, in de zomer van 1634 gebouwd werden. Ze stonden achter de duinen op de noordrand van de Zoute Schorre.

In 1635 maakte de kommandant van het Izabellafort aanstalten om bij een vijandelijke aanval het terrein achter zijn fort onder water te zetten. Om die reden besloot het Vrije op 5 mei dadelijk te timmeren „aende legherbrughe een rabat tot beletten dat de wateren van see niet en loopen ende commen t' innonderen het landt, indien den capitayn van het fort van St. Isabelle quame open te doen de sluuse ende inte laeten het soute water”²⁶¹.

De Legerbrug lag ten zuidwesten van Vijfhuizen op de plaats, waar de Legervaart in 1622 de oostdijk van de Reigaarsvliet doorsneden had. Daar moest in de Legervaart een sluisje geplaatst worden om het zeewater te beletten verder het land binnen te dringen. Schepenen schouwden op 23 september 1635 „het rabot aldaer ghemaect”²⁶². De sluizen van het Izabellafort werden toen inderdaad opengezet, want pensionaris Maroux bezichtigde op 6 juli 1637 de gronden „aldaer synde infructueus ter causen van de soute wateren ingelaten ten jaere 1635 door het fort van St. Elisabeth”²⁶³.

In die periode werkte men te Knokke aan een niet nader bepaalde artilleriestelling. De parochie bezorgde in 1636 eten aan „de bootsghesellen als zy quamen maken de baterie”; in 1639 brachten schippers „twee sticken geschodts”; in 1640 wordt „de corpsgarde by de batterie” vermeld²⁶⁴. Men kan uit de bedoelde teksten niet uitmaken of het gaat om de kanonnen van het Paulusfort ofwel om een andere batterij in de buurt.

In de zomer van 1638 verscheen Andrea de Cantelmo als „superintendent vanden volcke

van oorloghe in Vlaendren”. Op 17 juli 1638 publiceerde hij een reglement om de herhaalde incidenten tussen soldaten en burgers te doen eindigen. Geen enkele officier mocht nog „eenighe partien ten platten lande uuyt senden” of „doen logieren ofte tracteren up tselve landt ofte insetene”; anderzijds moesten de inwoners van het Vrije „alle de roers” inleveren. Tegelijk gaf Cantelmo bevel de bommen langs de vaart tussen Damme en Brugge om te hakken „tot beletten vande exploicten vanden vyandt opde schepen aldaer passerende”²⁶⁵.

Het rabat in de Legervaart betekende een ernstige hindernis voor de schippers, die het verkeer tussen Brugge en de forten van het Hazegras moesten onderhouden. Daarom trachtte het Vrije in oktober 1638 van de generaliteit te verkrijgen „een dobbel rabbot ande legherbrughe”²⁶⁶. Cantelmo achtte het nodig het Zwinfront sterker te bezetten om een doorbraak als die van september 1633 te voorkomen. Begin april 1639 beval hij kapitein Camargo met zijn ruiters naar het Fort van Blankenberge en het Izabellafort te trekken²⁶⁷. In dezelfde zomer was Knokke „sterck beleyt” met „duytsche compagnien”²⁶⁸.

In februari 1640 deed Cantelmo zijn verordening van 17 juli 1638 nogmaals omroepen, waarbij het verboden werd partie te lopen. Ook in de zomer 1640 lagen er vele troepen op het Zwinfront. De parochie Knokke klaagde over „den grooten overlast vant orelochs volck”²⁶⁹. In juli spoorde het Vrije de Leden van Vlaanderen aan om de Linie van Fontaine nog sterker te maken, omdat vanuit die richting een aanval tegen Brugge kon loskomen. De schepenen vroegen „het verbreden van het gheleet voor het retranchement, van het fort ste Isabella tot het fort van St. Frederyck, conforme het besteck danof ghemaect byden ingeniarius Couck”, d.w.z. het verbreden van de gracht die

Fontaine in 1632 liet graven²⁷⁰.

Tegelijk wenste het schepenkollege zijn plan van oktober 1638 in vervulling te zien gaan: „het maecken van een nieu sas ande legherbrugghe tot Westcapelle, met eene steene redoutte daerbeneffens”. Van de twee gevraagde werken werd, zoals verder blijkt, in 1640 alvast het volgende verricht: men verbreedde de watergang van de linie tussen het St.-Anna- en het Izabellafort. We vermoeden dat het Sas van de Legerbrug ook dan gebouwd is²⁷¹.

De Landvoogd begreep de noodzaak en schreef op 23 mei 1641 naar de Vier Leden, dat zij op hun kosten het Zwinfront moesten versterken, nl. „het verbreedten van het gheleet voor het retranchement ghemackt tusschen de forten voor Sluus, commende van het fort van St Anne tot tghone van St. Fredericq ende van daer tot St. Donaes, ghelyck ende upden voet als ten voorleden jaere is ghedaen van het fort van St. Isabelle tot het fort van St. Anne”.

Het landsbestuur stelde tegelijk voor: „het verbreedten vande zoute vaert, beghinnende vande stadt van Damme tot het fort van Beckaf, omme by middel van eenen dyck, die gheleyt soude worden voor de contrescarpen van tvoornoemde fort van St. Donaes, de selve zoute vaert ghedurelick veel water konne houden, ende alsoo te beletten den vyandt het passage²⁷².

Blijkbaar werd de Zoute Vaert in juni 1641 afgedamd. De Raad van Financiën vroeg immers op 19 juli 1641 dat de Vier Leden zouden bekostigen het „maecken een nieu sas ontrent het fort van St. Donaes, midts deur het legghen van eenen dam inde zoutte vaert by tselve fort was benomen de navigatie van Brugghe naer Sluus”. Het Vrije weigerde zijn medewerking, omdat de Financiën de inkomsten van het geplande sas voor zich wilden houden²⁷³.

Cantelmo bleef verder op zijn hoede voor

een invazie. In de zomer van 1642 plaatste hij enkele compagnieën „op de Zoutleye jehens d'invazie vanden vyandt”²⁷⁴, en liet hij op de duinen van Heist nieuwe redouten bouwen²⁷⁵. In de zomer van 1643 bracht Cantelmo enkele wijzigingen aan de thans naar hem genoemde linie. Het gevolg daarvan was dat afgevaardigden van het Vrije op 21 juni schouwden „de verdroncken landen ontrent de forten gecauseert door de nieuwe wercken van don Andrea Cantelmo”²⁷⁶.

De forten van Knokke leden in de winter 1643-44 erg onder het stormgeweld. Francisco Melo, goeverneur van de Spaanse Nederlanden, vroeg op 5 januari 1644 aan het Vrije geldmiddelen voor het herstel „vande forten van Ste Isabella ende Teresa, de welcke deur den continuelen vloet vande zeewaeteren seer waeren beschaedight ende tot ruine souden commen”. Het schepenkollege beloofde het geld te zullen storten in de handen van Boudewijn Vandezande, „ontfangher van dierghelycke wercken in dese quartieren”²⁷⁷.

Ondertussen stak er voor de Spaanse Nederlanden van het zuiden uit een gevaar op. Frankrijk dat in 1643 met de Nederlandse Republiek een verbond gesloten had, viel in de zomer van 1644 Zuid-Vlaanderen binnen. De Fransen namen Grevelinge. Hun vloot blokkeerde de Vlaamse kust²⁷⁸. Het Vrije riep zijn weerbare mannen „up de zoutleye, beckaf ende daer ontrent jehens d'invazie vanden viant”²⁷⁹. Ook in 1645 werden versterkingen naar het Zwinfront gestuurd: een compagnie ruiters van kapitein Valtrecho lag te Knokke in een schuur „om ter handt te syn iehens eenighen inval vanden vijandt”; het regiment van kolonel Brias trok van Schipstale naar de forten Bekaf, St.-Job en St.-Frederik²⁸⁰.

Terwijl Franse troepen Mardijke en Duinkerke belegerden, bereikte in september een

Frans leger de Zuid-Leie bij Aalter. De Nederlanders steunden dit offensief door in de sektor Eeklo-Hulst een aanval op touw te zetten. Ze drongen door tot op het grondgebied van Moerkerke, Lapscheure en Sijsele. Ze trachtten „het quartier van Eecloo” te bezetten. De fortjes van de Zuid-Leie werden opgegeven en te Brugge verwachtte men een aanval van de Nederlandse en Franse troepen²⁸¹.

In het Noord-Vrije hield het Zwinfront stand, maar op het zuidfront veroverden de Fransen in juli 1646 de steden Menen en Kortrijk, en in september Veurne. Engeland kon niet met lede ogen blijven toekijken, terwijl de Fransen trachtten de Spaanse Nederlanden te bemachtigen. Talrijke Engelse troepen landden te Oostende. Deze werden in dorpen ten noorden van Brugge ingekwartierd²⁸². In 1647 hernamen de Fransen hun offensief. In juli bezetten ze Diksmuide en het Fort van Nieuwendamme. Spaanse en Italiaanse troepen hielden Nieuwpoort en het kanaal Plassendale-Nieuwpoort²⁸³.

Met het jaar 1648 verscheen het einde van de oorlog, die zovele jaren grote delen van de Nederlanden geteisterd had, en de bevolking van de frontstreek onophoudelijke ellende bezorgd had. Het Verdrag van Munster sloot op 30 januari 1648 de Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en Noord-Nederland af. Onder de vele bepalingen van het traktaat vermelden we hier slechts degene die de Zwinstreek aanbelangen: art. 3 liet beide partijen hun bezet gebied houden; art. 14 hield de Schelde, het Sas van Gent en het Zwin voor de Zuid-Nederlanders gesloten; art. 68 gebood de afbraak van een aantal forten op beide zijden; art. 71 bepaalde dat de dam, die bij het Donaasfort de Zoute Vaart afsloot, mocht verwijderd, en door een sas vervangen worden.

Langs het Zwin moesten de volgende ver-

sterkingen geslecht worden: 1. op de Spaanse zijde, het St.-Jobs-, St.-Donaas-, Sterre-, St.-Izabella-, St.-Paulusfort en het St.-Bernaartfortje; 2. op de Nederlandse zijde, het Oranje-, Nassau-, Groot Pas- en Klein Pasfort. De twee partijen kwamen overeen dat de afbraak later zou geregeld worden. Er werd ook geen enkele nadere beslissing getroffen aangaande de bouw van het bedoelde sas, en het toezicht over dit waterwerk. Achttiende eeuwse kaarten tonen geen dam, maar ook geen sas in de Zoute Vaart²⁸⁴.

In het Noord-Vrije werden het Zwin en het Lapscheurse Gat als grens genomen. Het Verdrag van Munster bepaalde echter ook dat de lijn 300 R van alle Noord-Nederlandse vestingen verwijderd moest blijven. Het gevolg daarvan was dat de bebouwde kom van de stad Sint-Anna-ter-Mude en een deel van haar grondgebied binnen het Nederlandse gebied viel. Maar in 1648 en de eerstvolgende jaren kwamen de twee partijen er niet toe de scheidingslijn duidelijk af te bakenen²⁸⁵.

18. Herhaalde invallen van de Fransen

Nadat de Spanjaarden met de Nederlanders vrede gesloten hadden, richtten ze al hun militaire inspanningen tegen de Fransen. Einde januari 1648 landden te Oostende 500 Spaanse soldaten om West-Vlaanderen te verdedigen. Op 17 juni troffen de schepenen van het Vrije maatregelen aangaande de mobilizatie van hun weerbare mannen, die de strategische punten van de Oostendse Vaart bezetten. Ze stelden ook een reglement op voor de landslieden, die konden in geval van nood voor de kustwacht opgeroepen worden. Ze moesten echter het gebied ten westen van Oostende niet bewaken, omdat daar voldoende Spaanse en Engelse troepen lagen.

De rest van de Vlaamse kust werd in twee sektoren verdeeld. Het wachthuis te Bonemshove, een hoeve tussen Wenduine en Blankenberge, bestreek de zeeoever tussen Oostende en Blankenberge, het wachthuis te Heist de sektor tussen Blankenberge en het Paulusfort. Bij nacht zal men patrouilleren op het strand, bij dag zal op de duinen, een halve mijl verwijderd van elke corpsdegarde, een ruiter op de uitkijk staan om, „in ghevalle den viandt in zee hem vertoonde met schepen, te maecken alarme ende te gheven teecken met vier upde dunen, ten welcken effecte opden duyn, voor elcke corps de garde, ghestelt sal werden eenen fackel met turfven, als oock met te doen trecken de clocke van de naestgheleghen prochie, up welck vier gheven ofte trecken vande clocke ander prochien van ghelycke sullen alarme slaen”.

Wanneer het alarm weerklonk, moesten de landslieden dadelijk gewapend opkomen. Vier vaste wapenplaatsen waren voorzien: 1. „het Clemskersche gat”; 2. „de groote panne recht over Nieumunster”; 3. „het vloetmarct recht over Uutkercke”; 4. de duinen tussen Knokke en Heist; dit was de vergaderplaats voor de mannen van Knokke, Heist, Ramskapelle, Westkapelle, Oostkerke en Hoeke. De hoofdmannen bezorgden hun volk munitie, soldij en voorraad. Indien echter een aanval op de Oostendse Vaart gebeurde, dan moesten die van de wapenplaats Heist naar de post Twee Speien trekken²⁸⁶.

Het Vrije wenste de versterkingen langs het Zwin af te schaffen. Na onderhandelingen met Aartshertog Leopold, gouverneur van de Spaanse Nederlanden, stond Markies Fonderati toe „het demolieren vanden forten van Sluys, ghereserveert St. Donaes, St. Paul ende Ste Therese”. Het Vrije besloot „de materiaelen vande zelve forten metden toebehoorten te ver-

coopen ala haulce, ende mede oock de redoubten met het nieu quartier tusschen Brugghe ende Damme, midtsgaders Damme ende Sluys”²⁸⁷.

De militaire toestand zette het Vrije aan om op 22 oktober 1648 dadelijk de zeewacht op te roepen volgens het reglement van 17 juni 11. Tegelijk werden de volgende precieze richtlijnen verstrekt. Zowel bij het wachthuis van Bonemshove als bij dit van Heist moesten 24 mannen opkomen. Deze laatste groep werd geleverd door de parochies Knokke, Heist, Lissewege, Ramskapelle, Westkapelle, Hoeke, Oostkerke en Dudzele. Twaalf ervan zullen „te voet by daghe ende by nachte houden behoerlicke sentenelle opde duynen”. De twaalf andere zullen ’s nachts „te peerde doen patroillie lanxt de zeeant alle drye heuren”, en wel op de volgende manier: twee ruiters reden naar Blankenberge en terug, twee naar het Paulusfort en terug²⁸⁸.

Het ontmantelen van de versterkingen van het Zwinfront verliep helemaal volgens de richtlijnen van Fonderati. In 1648 en 1649 voerden boeren de kanonnen en de munitie weg uit het Pauwelsfort naar Brugge. Het Izabellafort werd gehandhaafd. Dit feit wordt bewezen door verscheidene posten in de parochierekeningen van Knokke en van Heist uit de periode 1650-70. De kustgemeenten hielden verder de wacht op de duinen.

De oorlog tussen Spanje en Frankrijk kende wisselende kansen. De Spanjaarden heroverden een deel van Zuid-Vlaanderen. Vanaf 1656 steunde Cromwell Frankrijk. In september lagen talrijke Engelse oorlogsschepen vóór de Vlaamse kust. Het Vrije beval „de wachten aende lanternen op de duynen te redoubleren”²⁸⁹. Na de grote nederlaag die de Spanjaarden in juni 1658 in de duinen bij Duinkerke ondergingen ging „de lanternewacht lanxt de zeekosten” onverminderd verder. En na de

Vrede van de Pyreneeën (1659) keken de kustwachten uit naar „den Inghelschen viandt”²⁹⁰. In 1660 en de volgende jaren was Albert Debie gouverneur van het Izabellafort. In 1663 lagen soldaten van het regiment van de Heer de Rache in het genoemde fort²⁹¹.

In 1664 begonnen onderhandelingen tussen Spanje en Nederland om art. 67 van het Verdrag van Munster in orde te brengen, nl. de precieze afbakening van de nieuwe landsgrens. Het akkoord van 21 december 1664 bevestigde het Zwin en het Lapscheurse Gat als scheidingslijn, „wel verstaende dat de voorzeide forten ghenaeamt de Passen, ende S. Anna ter Muyden, ghelegghen aen de west-zyde oock zullen blijven aen de Heeren Staten Generael, tot op zekere distentie...”. Deze enklave op Spaans grondgebied werd als volgt afgebakend. Men plaatste punt C — thans grenspaal nr. 360 — ongeveer 300 m ten westen van de kerk van Mude. Vanhieruit loopt de grens in zuidoostelijke richting naar het Lapscheurse Gat, en wel op zulke manier dat deze lijn precies halverwege tussen het Donaas- en het Groot Pasfort passeert. Van punt C loopt de grens halverwege tussen het Izabella- en het Klein Pasfort naar het noordoosten²⁹².

In 1667 ontketenden de Fransen de Devolutieoorlog tegen Spanje. Hun troepen veroverden in weinig tijd Zuid- en Midden-Vlaanderen. Het Vrije mobilizeerde zijn strijdkrachten naar de Oostendse Vaart. De mannen van Knokke en Heist moesten hun posten te Schipstale en Twee Speien gaan bezetten. In 1668 stond Spanje de Vrede van Aken toe, waarbij Lodewijk XIV een groot deel van Zuid-Vlaanderen behield.

In 1672 brak een oorlog tussen Frankrijk en de Noordelijke Nederlanden uit. Onze gewesten geraakten in de Hollandse Oorlog betrokken. In de zomer van 1672 bezetten de

Fransen een deel van Zuid-Vlaanderen. Dit alles bracht voor Heist en Knokke niet alleen de kustwacht, maar ook „de torrewacht” mede. Heist en Ramskapelle moesten bovendien „de post ieghens over Houcke” bewaken²⁹³. Nederlandse troepen marcheerden langs de kust naar Blankenberge en verder. De gouverneur van Sluis zond in 1674 soldaten naar Knokke „tot bewaeren den zeecant jehens eenighe Fransche schuten, degone swierden langs het strange recht over deze prochie”²⁹⁴.

In de zomer van 1678 passeerden gedurig groepen Nederlanders, die naar Nieuwpoort oprukten. Enkele afdelingen logeerden te Heist in de Kroon en in de corpsdegarde; te Knokke lagen „Hollandtsche soldaten vant legher vanden prince van Oragnen onder het beledt vanden general d’Alloa”. In die periode was het de gewoonte dat zowel Heist als Knokke een jaarlijkse fooi schonken aan A. Debie, opdat deze zou orde houden onder zijn soldaten. In 1677 begon het Franse leger schattingen te eisen vanwege de parochies van het Vrije. Heist betaalde op 16 oktober 1677 een kontributie van 97 pd. gr. en op 2 augustus 1678 98 pd. gr., en daarenboven op 28 maart 1678 een ‘represaille’ van 142 pd. gr. De sommen die Knokke moest storten, waren in verhouding even zwaar²⁹⁵. In maart 1678 drong Markies d’Osera bij het Vrije aan om „te doen demolieren de forten van St. Job ende Ste Fredricq”, zoniet zouden de Nederlanders die „belegghen met volck”. Het schepenkollege zou vlug werklieden zenden om de afbraak te bespoedigen²⁹⁶. Kort daarna werd de Vrede van Nijmegen gesloten.

Een brief van de Landvoogd van 1 april 1679 beval „de demolitie van het fort van Blanckenberghe ende Isabelle”; maar in het Donaasfort 15-20 man te houden. Het schepenkollege haalde de artillerie weg uit het Fort van Blan-

kenberge, maar verrichtte echter de afbraak niet „soo het behoort”. De Landvoogd herhaalde zijn bevel op 17 mei. De schepenen toonden zich niet haastig om met het werk te beginnen, omdat ze de onkosten ervan ten laste van de provincie wilden brengen en het terrein van het Izabellafort terug geven aan de eigenaars, „midts vergoedende de deterrioratie”.

Tenslotte zond men de landmeters Laporte en Boulengier, die op 3 en 5 juli ter plaatse het plan van de afbraak gingen opstellen. Hieronder geven we de volledige tekst van de rezolutie, omdat deze bijzonder interessante details over de situatie van de twee forten geeft²⁹⁷.

1. Het Izabellafort :

„Voor eerst te doen demolieren ende af te voeren de helft van het fort, te weten de twee bolle wercken ende gordynen daer de poorte gheweest heeft, ende d'ander twee halve gordynen rysende allencxkens tot teghen de flanck vande twee andere bollewercken, waermede t'selve fort teenemael sal open ligghen, ende de grachten daer neffens ghevult.

De contrescharpen van t' voornoemde fort, beghinnende van het sas tot anden zeedyck, van oosten ende van noorden wat meer af te voeren, ende daermede te maecken een cruyn vanden zeedyck opt contrescharp, ende de reste te voeren inden gracht van het fort.

Item moet oock gheslegt worden het cleen half maentken ligghende voor het sas aldaer, ende dat ter diepte van twee voeten boven den barm anden point rysende allencxkens tot op het plain van het sas, alsmede de contrescharpen rontsomme de voornoemde halfve maene af te voeren tot ontrent 2 roeden, daermede den bedecten wegh ende de gracht te vullen”.

2. Het Fort van Blankenberge :

„Aen het fort van Blanckenberge is noodt-

saeckelick te demolieren de rampaerde vande zuudtzyde, ende dat ter diepte van vier voeten boven het plain aldaer, alsmede af te voeren de twee punten vande bollewercken langst de zee te verleeghen ende versmallen, alles gheleyt opde forme van contrescharp met een langh beloop dienende tot den zeedyck aldaer”²⁹⁸.

De tekst aangaande de afbraak van het Izabellafort toont aan dat de aarde van de hoofdwal in de walgracht moest gegooid worden, dat de contrescharp van de noord- en oostzijde tot een zeedijk moest omgevormd worden, en dat er midden in de vesting een sas stond²⁹⁹. We kennen geen teksten die de afbraak van de andere forten bevelen. Het Pauwels- en het Frederikfort waren in de bedoelde periode reeds 20 jaar verlaten. Waarschijnlijk werden hun wallen aan de natuurelementen en het grazende vee overgelaten. Anderzijds spoelden de golven langzamerhand het Tereziafort weg.

Het nieuws dat de militaire overheden het Izabellafort opgaven verwekte ongetwijfeld grote tevredenheid bij de Knokkenaren. Louis Lagrange, „alferis commandant int fordt St. Isabelle”, kreeg een fooi omdat „hy an dese prochie heeft ghelaten een vendel”. De parochie huurde paarden en wagens „int wechvoeren van bagagie van soldaten ten tyde dat het vermelde fort is ghedemolyert gheworden”³⁰⁰.

In 1683 vielen de Fransen opnieuw Vlaanderen binnen, en drongen ze tot bij Brugge en Gent door. Knokse en Heitse pioniers hielpen het Donaasfort weer in staat van verdediging brengen. Het Vrije verordende de zeewacht³⁰¹. Op 2 januari 1684 vertoonden zich Franse oorlogsschepen vóór Wenduine en Blankenberge. Het Vrije stuurde dadelijk een afdeling ruitery, omdat de bewuste schepen schenen „te willen landen ende brant stichten”. Het schepenkollege verzocht op 3 januari het stadsbestuur van Blankenberge te doen „inne kom-

men alle de vischbooten, als wanneer daer ghesien worden eenighe Fransche schepen, waer van men achter duncken heeft, nochtans altydt eenen boot in zee te laeten, omme te cruysen ende te recognosceren de scepen vanden vyandt”.

Het Vrije zou dit wachtschip onderhouden, „met last anden selven boot by daghe signael te doene met roock, ende by nachte met vier, om te adverteren aende wacht die aen het landt is, eer alderstont hy selve aen het landt can kommen, ende om tyt te winnen — het pericle datter is van te landen — ende boven dien te doen legghen een yseren stuck opden hooghsten duyn, omme innewaerts landt 't signael te gheven dat de prochien met hunne wagt moeten kommen op hunne respective posten”.

Op dezelfde dag werd „gheresolveert eene torre wagt te houden a l'ordinaire, met een signael van roock by daghe ofte trecken vande clocke te gheven, ende by nachte met vier om de wachten ende corporaelschepen³⁰² vande respective naerstgheleghen prochien te doen kommen naer de wagt”. De torenwacht moest op 4 januari om 1 uur 's middags beginnen³⁰³. Daarop hield te Heist de hoofdman in een van de herbergen „het maeken van de corporaelschepen ende trecken vande looten tot doene de gheordonneerde wachten teghen de Franschen”³⁰⁴.

Op 30 januari kwam het bericht „dat den vyandt recht naer het noorden was marcherende”. Op de Oostendse Vaart stonden reeds Spaanse en Engelse troepen, maar het Vrije riep dadelijk de 'boerenwachten' van het Noorden op. De Fransen vestigden hun hoofdkwartier te Jabbeke. Van hier uit eiste Graaf de Montbron zware schattingen. Hij dreigde met „den brandt van het Noorden”, indien aan zijn bevelen geen gevolg gegeven werd³⁰⁵. De Vrede

van Regensburg (1684) stelde voorlopig een einde aan de opeisingen en represailles van de Fransen.

19. Nog twee Franse oorlogen

Oostenrijk, Spanje, Engeland en Noord-Nederland sloten de Liga van Augsburg, om met veerende krachten het imperialisme van Lodewijk XIV te bestrijden. In Vlaanderen maakte men zich reeds einde 1688 klaar voor de verwachte oorlog. De goeverneur beval het Vrije 300 schanspalen te leveren „tot reparatie vanden contrescarpe van het fort van St. Donaes”. Het schepenkollege antwoordde dat het onderhoud van dit fort berustte „by die vande stadt van Brugghe, daeronder het fort van St. Donaes subalterne is, ende de welcke profyteert de baeten vande dycken tot het selve fort, ende het recht van lossen ende ontlossen de goederen op het pas aldaer”. Op 14 januari 1689 stemde het Vrije toch toe³⁰⁶.

De Fransen vielen in april 1689 binnen, en rukten vlug tot bij Brugge op. Opnieuw terroriseerden ze de bevolking van Midden-Vlaanderen door middel van „grauwsaeme brantstichtynghe”. Nederlandse troepen kwamen de Spanjaarden helpen om het volgende front te verdedigen: de Gentse Vaart, een linie redoutes te St.-Andries, de Oostendse Vaart, de Nieuwpoortse Vaart en de stad Nieuwpoort. Het Vrije inde zware belastingen om „de wacht opde vaerdt van Oosthende” te onderhouden. De bewoners van de kustgemeenten werden opgeroepen voor de zeeacht³⁰⁷.

De geallieerde troepen die het Vrije binnenkwamen betekenden een last voor de bevolking. Zowel de Graaf van Hoorne, goeverneur van Sluis, als Francisco Aranda, goeverneur van Damme, eisten inkwartiering voor hun manschappen en voeder voor hun paarden. Vele

parochies trachtten zulke eisen af te kopen. Dit belette niet dat langs de kust herhaaldelijk afdelingen van Sluis naar Nieuwpoort en omgekeerd passeerden. Deze betaalden niet hun verteer in de herbergen.

Van 23 mei tot 8 mei 1691 logeerden te Knokke 3 compagnieën van het Spaans garnizoen van Mons en 2 te Heist. Ze behoorden bij het regiment van Antonio de Malumo, dat door de Fransen uit zijn standplaats verdreven was. Het onderdak en de bevoorrading van de officieren, onderofficieren en soldaten met hun vrouw en kinderen kostte de parochie Heist 123 pd. gr. Op 1 mei arriveerden 's morgens te Knokke en te Heist 2 regimenten Nederlanders, die van Sluis naar Nieuwpoort marcheerden. De inwoners verschaften hen eten. Te Heist dronken ze „byna al het groot bier dat inde prochie te becommen was”. 's Avonds trokken ze naar Uitkerke. De boeren hielpen hun bagage vervoeren. Heist boekte een uitgave van 82 pd. gr.³⁰⁸.

Ook in de volgende jaren passeerden en legerden overal in het Noorden Nederlandse, Spaanse, Engelse, Schotse en Hannoverse infanterie en kavallerie. De geallieerden hielden het front van de Oostendse Vaart en „de linie buytten de Smedepoorte”³⁰⁹. Op 12 september 1697 moest Frankrijk de Vrede van Rijswijk ondertekenen en Zuid-Vlaanderen opgeven. Vervolgens trokken de geallieerde troepen zich terug uit Vlaanderen. De Nederlanders lieten garnizoenen te Nieuwpoort, Kortrijk en Oude-naarde³¹⁰.

Bij zijn dood in 1700 schonk Karel II, koning van Spanje de Spaanse Nederlanders aan Filips van Anjou, kleinzoon van Lodewijk XIV. Daarop kwamen Franse troepen Zuid-Vlaanderen binnen waar ze de Nederlandse garnizoenen verjoegen. Engeland en Nederland verenigden zich om het hernieuwd opdringen van

Lodewijk XIV tegen te houden³¹¹. In afwachting dat een oorlog uitbrak, bracht gouverneur Baron d'Ostiche het graafschap Vlaanderen in staat van verdediging. Het Vrije werd in februari 1701 verzocht het Donaasfort beter te versterken³¹².

De Nederlandse troepen hadden zich alle in Zeeuws-Vlaanderen teruggetrokken. Franse soldaten namen hun plaats in. In april 1701 opperden de legeroverheden een plan om het Noord-Vrije tegen de Nederlanders te verdedigen, nl. „het trecken van eene linie vande zee cant af nederwaerts tot het fort van St. Donaes, ende het weder opmaecken van t' fort St. Isabelle”³¹³. Dit betekent dat de Linie van Cantelmo in eer hersteld werd. In mei deed het Vrije „d'aerdewercken van t' fort Isabelle” aanbesteden. Dit graafwerk was klaar in augustus³¹⁴.

Franse troepen onder het bevel van Graaf de la Motte stonden klaar om het Noord-Vrije te verdedigen tegen de nakende inval van de Nederlanders. Ze bezetten Brugge, Damme, het Donaasfort, het Izabellafort en de Linie van Cantelmo, die sedertdien ook de Franse Linie heet. Langs de kust werden wachthuizen opgericht. In de zomer van 170 breidde men de vestingswerken van Oostende uit³¹⁵.

In mei 1702 verklaarden Engeland en Nederland de oorlog aan Frankrijk. De Nederlandse troepen die rond Sluis kampeerden onder het bevel van Coehoorn, Spar en Ladder, vielen de Franse linies aan. Ze verplichtten de parochies van het Noord-Vrije tot het betalen van „de Hollantsche contributie”. In 1703 veroverde generaal Spar het Izabellafort, het Donaasfort en Middelburg. Hij beschermde zijn posities door middel van inundatie. Het Vrije zond op 6 mei afgevaardigden naar Sluis om maatregelen te vragen tegen de overstroming „ghecauseert door het oplichten van de

deuren vande sluyse van Reygersvliet"³¹⁶.

De Nederlanders brachten in 1703 het Paulusfort weer in staat van verdediging. In juni 1704 beval de kommandant van het Izabellafort de Knokse en Heistse boeren paarden en wagens te leveren „int maecken van eene batterye op t' fort Isabelle"³¹⁷. Ook de bedoelde kommandant gebruikte het wapen van de inundatie. In de genoemde maand waarschuwde hij de omliggende parochies, dat hij de deuren van de Izabellasluis B zou doen springen. De hoofdman van Heist liet dadelijk dammen leggen in de Izabellavaart „tot conservatie van het sout waeter in juny 1704"³¹⁸.

Met de hulp van de Engelsen werden de Fransen naar het zuiden teruggedreven. De geallieerden onder de leiding van de Hertog van Marlborough wonnen in mei 1706 de slag van Ramillies. In 1708 rukten de Fransen weer naar het noorden op. Op 5 juli bezetten ze Gent, en op 6 juli Brugge. Maar Prins Eugene van Savoie versloeg op 11 juli 1708 het Franse leger te Oudenaarde, en op 11 september te Malplaquet. Deze nederlagen verplichtten de Fransen Noord- en Midden-Vlaanderen op te geven.

Op 29 oktober 1709 sloten Nederland en Engeland een verdrag, waarbij het eerstgenoemde land in de Zuidelijke Nederlanden barrieregarnizoenen mocht plaatsen om een nieuwe aanval van de Fransen op te vangen. Frankrijk tekende op 11 april 1713 het Barrieretraktaat van Utrecht. Dit verdrag werd, na de konferentie te Rastatt, bevestigd door het akkoord van Antwerpen op 15 november 1715, waardoor de Zuidelijke Nederlanden naar Oostenrijk overgingen. Keizer Karel VI stond aan Noord-Nederland de barrieregarnizoenen en ook een grenswijziging toe³¹⁹.

De Nederlanders wensten immers ten westen van Sluis een ruimer voorland dan ze totnogtoe

bezaten, om gemakkelijker de genoemde vesting, desnoods met overstroming, te kunnen beveiligen. De grens van 1715 vertrok van een punt op de kust halverwege tussen Blankenberge en Heist. Op die plaats mocht geen huis opgericht, geen vissershaven aangelegd, geen zeesluis gebouwd worden. De lijn liep vervolgens naar de Goteweg, vandaar recht naar de westhoek van het kerkhof van Heist³²⁰, verder naar de Driehoek, d.i. het knooppunt Hoekevaart-Oud Zwin, en over het St.-Jobsfort naar de grens van 1664 ten noorden van Middelburg.

Door deze grenswijziging vielen 9191 G in Noord-Nederland, nl. een deeltje van Lissewege en Ramskapelle, een groot deel van Heist, Westkapelle, Hoeke en Lapscheure, en geheel Knokke³²¹. Er ontstond hevig protest in Vlaanderen. Het Vrije zond op 15 december 1715 twee schepenen, om met landmeter Verplancke na te gaan waar „de pretense limitscheydinghe vallen" zou³²². In februari 1716 verbleef te Heist „eenen duytschen ingenieur ghevachiert hebbende in de limitscheydinghe"³²³. Omstreeks die tijd gaf het Vrije opdracht aan Verplancke een kaart te tekenen, „bewysende de twyffelachtighe limitscheydinghe int noortquartier, alsmede over een calculatie resultative van de extentie"³²⁴.

Het Vrije verzamelde de volgende argumenten. De Nederlanders hadden in 1704 de Izabellasluis B vernield, en daardoor verscheidene wateringen van hun uitwateringspunt beroofd. Daarna lieten ze deze waterschappen naast het Donaasfort een nieuwe sluis bouwen, die aan de laatstgenoemden 24.000 gulden kostte. Spijtig genoeg lag de drempel van die sluis hoger dan die van de Zwarte Sluis. Verder was daar het feit dat de nieuwe sluis samen met het Donaasfort onder het beheer van de Nederlanders viel. Deze waren voortaan bij machte

om het Noord-Vrije te inunderen, hetzij door het zoet water op te houden, hetzij door zee-water in te laten.

Onder de druk van de vele klachten hernam de gevolmachtigde van Oostenrijk, Markies de Prié, de onderhandelingen met de Staten van Nederland. Schepen Jan de Peellaert reisde op 28 oktober 1718 naar Den Haag³²⁵. Het verdrag van 22 december 1718 wijzigde gedeeltelijk het Barrieretraakt. De Nederlanders lieten het grootste deel van hun gebiedsaanspraken varen.

De grens van 1718 vertrok van de zee ten noordoosten van Knokke. De Nederlanders behielden het Paulusfort met, op de west- en zuidzijde van het fort, een strook van 10 R breedte buiten de voorgracht. De lijn liep van de Paulusdijk door de Oude Hazegraspolder naar het knooppunt Graafjansdijk-Kromme Dijk bij Vijfhuizen, volgde de dijkgracht van de laatstgenoemde dijk tot aan de Izabellavaart, vervolgens een kleinere watergang, verder de Linie van Cantelmo tot aan de Zwarte Sluis. De grens trok over het Jobsfort naar het Lapscheurse Gat.

De scheidingslijn van 1718 nam slechts 2.138 G binnen Nederlands gebied, nl. 1190 G met 6 woningen te Knokke, 768 G met 2 woningen te Mude, en 180 G zonder bewoning te Lapscheure. Geen enkele dorpskern moest afgestaan worden, maar het Paulus-, het Izabella- en het Donaasfort vielen de Nederlanders toe. Dezen stonden toe dat het Noord-Vrije „in den tydt van peys” uitwaterde langs de sluis van het Donaasfort, en dat de betrokkene waterschappen die sluis schouwden, wanneer ze dit nodig achtten. Deze watering mochten, indien ze het wensten, de drempel van de bedoelde sluis verlagen³²⁶.

20. De eerste helft van de achttiende eeuw

Na de verdragen van 1713, 1715 en 1718 keerden de veiligheid en de rust terug in het Vrije. De landbouwers herstelden de schade, die de oorlog aan hun hoeven en hun veestapel veroorzaakt had. Het Oostenrijks landsbestuur nam maatregelen om de handel en de economie te ontwikkelen. Men bouwde rechtlijnige steenwegen. De eerste kasseiweg van betekenis was de in 1723 gelegde Blankenbergse Steenweg³²⁷.

De Oostenrijkers achtten het nodig de Nederlanden ook tegen andere gevaren dan die van de oorlog te beschermen. In de voorgaande eeuwen was er reeds meer dan eens een epidemie uitgebroken. De besmettelijke ziekten werden niet alleen door vreemde soldaten meegebracht, maar ook door handelsschepen uit tropische of subtropische landen, waar pest, cholera, typhus of andere plagen heersten.

Midden september 1720 verscheen voor de Vlaamse kust een schip uit Marseille, „bevleekt met de contagieuse sieckte”. Het Vrije zond twee brigaden van zijn wachters om, „van Nieuwpoort tot het Haesegars”, bij dag en bij nacht langs de kust te patrouilleren. Het schip lag op 14 oktober vóór Oostende. De kustwacht werd verdubbeld. Het schip strandde op 18 oktober. Markies Delcampo, gouverneur van Oostende, zond een compagnie soldaten om de bemanning op te vangen. Deze moest 40 dagen in een huis „ontrent het half myl huys” ten oosten van Oostende blijven³²⁸.

De Oostenrijkse overheden kregen met nog een probleem te kampen. Steeds meer soldaten ontvluchtten hun eenheid, en trachtten over zee of over de Nederlandse grens te ontsnappen. Delcampo schreef op 2 september 1723 naar het Vrije dat mannen van zijn garnizoen gedeserteerd waren. Hij klaagde dat de lands-

lieden zich niet richtten naar de onderrichtingen, die hen verplichtten deserteurs aan te houden. Het schepenkollege beloofde aan Delcampo het betreffende plakkaat nogmaals in het Vrije te zullen publiceren³²⁹.

In de zomer van 1732 beval de Keizer maatregelen te treffen tegen een nieuw besmettingsgevaar vanuit zee. Het Brugse Vrije gaf de kustgemeenten opdracht te „observeren ende belletten de landinge van een schip suspect van de contagieuse siecke”. Nadat het gevaar uit het zicht verdwenen was, vergoedde de provincie Vlaanderen 311 pd. gr. aan het Vrije. Van die som deelde het schepenkollege 274 pd. uit aan de parochies, die onkosten gemaakt hadden „over het houden van wachten, maecken van baracquen langhst de zeeusten, leveringe van licht als anders”³³⁰. Knokke werd beloond met 22 pd. gr. om het „schip ghecommen synde van Marchillie, alwaer was een contaïseuse sieckte”, in de gaten te houden³³¹, en Heist met eveneens 22 pd. gr.³³².

De Keizer gaf op 10 december 1736 aan de provincie Vlaanderen bevel om „te demoullieren en vereffenen door gheheel de provintie, ende thaeren coste, alle de overblyfselen van de lignien inde voorgaende oorloghen ghemaect gheweest”. Het antwoord van de Vier Leden luidde: de bedoelde schansen zijn aangelegd in opdracht van het Landsbestuur; de taak om die te slechten ligt bijgevolg bij de Keizer zelf³³³.

In 1740 volgde Maria Theresia van Oostenrijk haar vader Karel VI op. Karel van Loreinen werd aangesteld tot goeverneur van de Oostenrijkse Nederlanden. Op 1 april 1743 verordende de Keizerin voorzorgen tegen het stranden van schepen uit Messina, waar een besmettelijke ziekte heerste. Het Vrije bezette de kust met zijn eigen gewapende macht en met opgeroepene landslieden. Een resolutie van de

provincie verbood het contact met alle schepen uit het koninkrijk Napels-Sicilië, en gebood een wachtschip voor de Vlaamse kust te leggen³³⁴.

Op 4 augustus reden schepenen van het Vrije langs de kust om de wachtposten aan te duiden³³⁵. Op 10 december 1743 wees men „de plaetsen alwaer moesten opgherecht worden de noodighe corps de garden voor de souverainsgasten vanden lande”³³⁶. In 1751 betaalde de Provincie 1446 pd. gr. aan het Brugse Vrije, omdat het de onkosten van de zee-wacht gedragen had³³⁷. Het Vrije had reeds vroeger de betrokkene parochies vergoed. 1. in 1743, 237 pd. gr. „tot maecken eenige baraken, leveringe van stroy als andersints op de duynen”³³⁸; 2. in 1744, 246 pd. gr. voor de daglonen en de onkosten van de wachters³³⁹; 3. in 1745, 112 pd. om dezelfde redenen³⁴⁰.

In 1744 vielen de troepen van Lodewijk XV Zuid-Vlaanderen binnen, omdat de Franse koning zich in de Oostenrijkse Successieoorlog mengde. Ze verjoegen de Nederlandse barrieregarnizoenen. Dadelijk landden enkele regimenten Engelse en Hannoverse troepen te Oostende om de Franse opmars tegen te houden. In het Noord-Vrije legerden de Nederlandse soldaten, die zich uit de barrieresteden teruggetrokken hadden. Het Vrije deed de bruggen van de Oostendse Vaart en van de Lieve onderbreken. De Fransen eisten weerom grote hoeveelheden voeder op³⁴¹. Ondertussen werd de veerstapel van het Brugse Vrije uitgedund door een besmettelijke ziekte onder de runderen³⁴².

In 1745 overschreden de Fransen de linie van de Oostendse en Gentse Vaart. Op 18 juli trokken ze Brugge binnen³⁴³. Daarna pakten ze het beleg van Oostende en Nieuwpoort aan, die door Engelsen verdedigd werden. Graaf de la Tour, die Oostende belegerde, verplichtte het Vrije veel materiaal en pioniers te leveren. Be-

gin januari 1746 ontruimden de Engelsen Oostende³⁴⁴. In het najaar trachtte het Vrije te beletten dat de veeziekte weer binnendrong, door langs de IJzer, d.i. de grens van Veurne-Ambacht, wachtposten te plaatsen³⁴⁵.

In het voorjaar van 1747 richtten de Fransen zich tegen de Nederlanders, die Sluis en de omliggende versterkingen bezet hielden. Begin april veroverden ze de oude forten ten westen van Sluis. Ze organiseerden kampementen in het Izabellafort en te Lapscheure. Het Vrije leverde wagens en werklieden om het genoemde fort te versterken³⁴⁶. Op 22 april deden de Fransen een bijzonder stuk geschut langs de Graafjansdijk naar het Izabellafort overbrengen. Toen hielpen 52 Knokkenaren bij het „effenen den landtdyck om het canon te vervoeren naert fort van Isabelle gedeurende het beleg van Sluys”³⁴⁷. Ze gebruikten „thair van tweeentachtigh troncken” om de putten in de weg te vullen³⁴⁸.

Korte tijd daarna werden Sluis en Zeeuws-Vlaanderen door de Fransen veroverd. De Engelsen poogden hen daarbij te hinderen. De Franse legeroverheid plaatste een compagnie soldaten te Knokke „tot beletten de landinghe van eenige Engelsche capers”³⁴⁹. De Vrede van Aken van 23 oktober 1748 verplichtte de Fransen zich uit de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden terug te trekken, en een zware oorlogsbelasting te betalen³⁵⁰.

Na het verdrag van 1718 plaatsten de Nederlanders garnizoenen in het Donaas-, Izabellafort en Paulusfort. De Goeverneur van Sluis trok al gauw zijn mannen uit de laatstgenoemde twee forten terug, omdat deze in militair opzicht zeer weinig te betekenen hadden. Vanaf dit ogenblik vormde de westoever van het Zwin om zo te zeggen een niemandsland. De Nederlanders hielden wel het Donaasfort met zijn sluis in handen. Na de Oostenrijkse Successieoorlog

achtten ze het nodig het Paulusfort te bezetten. In een brief van 25 oktober 1756 wordt erop gewezen dat de Staten-Generaal in 1751 „ont rétabli le fort St. Paul, ou ils ont placé et continué jusqu'à présent une garde de six hommes avec un caporal, et tiré une ligne pour la séparation des limites”³⁵¹.

Markies Botta vaardigde op 28 september 1751 een dekreet uit, waarbij het aan schepen uit Oosterse landen verboden werd personen of goederen te ontladen. Het Vrije besloot zijn wachtdienst in te zetten, en schreef tegelijk naar de Vier Leden dat het, volgens het besluit van 1 april 1743, de taak van de Provincie was wachthuizen met verlichting en verwarming te leveren. De Provincie Vlaanderen gaf opdracht aan Hendrik Pulinx, „directeur vande navigatie”, om voor de kustwacht 10 barakken te bouwen³⁵².

Maria Teresia publiceerde op 6 augustus 1752 een plakkaat gericht tegen de schepen afkomstig uit Noord-Afrika. Dezelfde schikkingen als in 1751 werden getroffen. Pulinx zou weer barakken bouwen en het Vrije zou de kosten van de wachtdienst dragen³⁵³. De wachtposten „op de duynen van Nieuport tot Sluys” kostten het Vrije in 1751 57 pd. gr.³⁵⁴. De zeewacht bleef gehandhaafd tot in de zomer van 1753. Botta beval immers op 14 juli 1753 de wacht niet te laten verslappen³⁵⁵.

In het genoemde jaar dreigde er opnieuw een veeziekte binnen te vallen. In Zeeland was „de contagieuse sieckte ontsteken onder het hoorenvee”. Schepenen van het Vrije begaven zich op 13 mei naar de grensplaatsen rond Sluis en Aardenburg, en ze plaatsten daar wachtposten om te „beletten den inbrenghe van eenigh hoorenvee, vleesch ofte huynen commende van Zeelant”³⁵⁶.

21. Het kordon van desertie in het Brugse Vrije

Het kwam meer en meer voor dat soldaten hun eenheid verlieten. Het Landsbestuur gebood het Brugse Vrije scherper toezicht te houden. Schepen Donckers richtte een wachtdienst in. Op 12 juli 1753 stelde hij „souverains gasten” en boeren te Bredene, Klemskerke, Wenduine, Heist, Knokke en langs de grens; en op 29 juli „van Oedelem tot de Oostendsche vaert, tot arresteren de deserteurs”. Deze wachtposten kostten het schepenkollege 16 1/2 pd. gr.³⁵⁷.

Daarna nam men weerom maatregelen tegen besmetting. In november en december van 1754 bewaakte het Vrije „de zeeusten van Nieuport tot Sluys” om de landing van besmette schepen te beletten³⁵⁸. Ondertussen bleef ook de kustwacht in voege, hetgene het Vrije in 1754 22 pd. gr. kostte³⁵⁹. In de zomer van 1755 plaatste het Vrije wachtposten te Maldegem, Eeklo, Kaprijke en Lembeke om te „beletten het incommen vande coybeesten ende huyden, op het territoir van desen lande, vanden cant van Ghent”. De genoemde gemeenten kregen samen een vergoeding van 107 pd. gr.³⁶⁰. Daarnaast betaalde het Vrije in 1755 21 pd. gr. voor de kustwacht³⁶¹.

In 1756 begon de Zevenjarige Oorlog tussen, enerzijds Frankrijk, Oostenrijk en Rusland, en anderzijds Engeland en Pruisen. Maria Teresia liet Franse troepen de Oostenrijkse Nederlanden binnentrekken om de kust tegen landingspogingen van de Engelsen te beveiligen. Op 8 december vertoonden zich inderdaad een veertigtal Engelse oorlogsschepen vóór Blankenberge. In de winter 1756-57 lagen Franse garnizoenen te Heist, Blankenberge en Wenduine. Ook zij veroorzaakten de gewone plaatselijke incidenten³⁶².

Goeverneur-generaal Karel van Lorreinen

schreef op 5 november 1756 naar het Vrije dat hij overal op de Vlaamse kust troepen zou plaatsen „pour former un cordon”. Er liepen veel deserteurs rond. Het Vrije moest de wachters onderdak verschaffen. Toen stonden er op de duinen nog enkele barakken, waarin twee jaar tevoren de posten gelogeerd hadden, die naar besmette schepen moesten uitkijken. Pulinx zou die gebouwtjes herstellen en voorzien van vuur, licht, slaapgerief, en voeder voor de ruiters. Het Landsbestuur drong gedurig aan op waakzaamheid op de kust om, enerzijds de bewegingen van de Engelse vloot in het oog te houden, anderzijds de deserteurs aan te houden³⁶³.

Ook het Franse leger was aan desertie onderhevig. Op 20 november 1757 meldde de kommandant van de Franse troepen te Oostende dat 64 matrozen van de koninklijke fregatten ontvlucht waren. Het Vrije zond enkele van zijn manschappen naar de sektor Knokke-Westkapelle om te „trachten te apprehenderen eenige matroosen gedeserteert vande stad Oostende”³⁶⁴.

In september 1758 kreeg het Vrije een bericht dat er op de Atlantische Oceaan een besmet Engels schip rondzwakte. Het schepenkollege stelde de kustwacht in. In december inspekteerde Donckers de 'custbewaarders'. In maart 1759 haalde het bestuur van het Vrije manschappen uit de streek rond Torhout, Blankenberge en Nieuwpoort „tot bewaeren de zeeusten”. In juni bezorgde het Vrije „logement voor de garde cotten”³⁶⁵. In september drong de veeziekte de Leiestreek binnen, en bereikte van daaruit in januari 1760 Zedelgem, Dudzele en Ramskapelle³⁶⁶. Daarop werden de afweermaatregelen tegen besmet vee opgegeven.

Maar het Vrije hield het kordon tegen de desertie gesloten. Schepen Donckers had de leiding over „de garde cottes” gekregen. In

1761 had hij „drye compagnieen garde côtes onder syn commando”. Het Vrije bezorgde op tijd en stond verlichting, verwarming en vervoer aan de kustwachters³⁶⁷. Ondertussen lagen gedurig Franse troepen in de kuststreek ingekwartierd. Deze begonnen in december 1762 het Vrije te ontruimen³⁶⁸.

Op 2 augustus 1765 werd het kordon van desertie te Knokke, Westkapelle, Oostkerke en Moerkerke gewijzigd³⁶⁹. Uit die periode stamt een ongedateerde kaart waarop in de genoemde vier parochies zes posten aangeduid staan: te Westkapelle, de hoeve even ten zuidoosten van Vijfhuizen; te Knokke, de barak op de Graafjansdijk, 130 m ten noorden van Vijfhuizen (C 446); deze post was even tevoren op de hoeve zelf gevestigd; te Oostkerke, „l'auberge dit le Peereboom sur le canal d'ecluse”, en „l'auberge nommé beckaf a l'autre cot e du dit canal d'ecluse”; te Moerkerke, bij de Moerkerkske Brug, en bij de Leestkens Brug³⁷⁰.

Schepen Delavillette kontroleerde op 20 augustus 1766 „het verlegghen de troupen ghecantonneert tot het beletten vande disertie”, op de posten bij de Moerkerkse Brug, bij de Leestkens Brug, te Westkapelle, Oostende en Lefvinge³⁷¹. In november ontstond er tussen de Nederlanders en de Oostenrijkers een betwisting aangaande de barak, die enige tijd geleden „ter prochie van Cnocke op den Gravejans dyck” gebouwd was. Het ging er om te weten op welke zijde van de grens van 1718 de post bij Vijfhuizen stond³⁷².

De kustwacht tegen de besmette schepen is op 1 augustus 1767 „commen te cesser”. Maar het kordon van desertie bleef gehandhaafd³⁷³. Het was de taak van schepen Delavillette om de posten te inspekteren en de troepen op gepaste tijden te verplaatsen³⁷⁴. Het gevaar voor besmetting vanuit zee dook steeds weer op. Schepen de Pruysenaere plaatste in

juli 1767 te Knokke, Heist en Lissewege wachters om twee besmette schepen in het oog te houden³⁷⁵. In augustus 1770 richtte het Vrije de kustwacht in om de landing van twee besmette Zweedse schepen te beletten³⁷⁶.

In de periode 1770-75 breidde het Vrije het kordon van desertie met nog enkele posten meer uit, en verplaatste enkele posten. In 1777 ontmoeten we langs de Lieve de posten te Stroburch en te „Celie brugghe”³⁷⁷, in 1780 die te Hoeke en Koolkerke³⁷⁸, in 1781 die te Damme, Maldegem en Stalhille³⁷⁹. Na de grote epizotie van 1760 was de sterfte onder het vee geluwd. Einde 1779 woedde de veeziekte weer in Nederland. Schepen van Caloen stelde op 1 januari 1780 posten te Lapscheure, Middelburg, Maldegem, St.-Laureins en St.-Margriete, en deed daar voor de wachters 16 barakken bouwen³⁸⁰.

Ferraris tekende ca. 1780 een kaart waarop hij o.a. tien wachtposten op de kust tussen Oostende en het Zwin aanduidt: een ten noorden van Bredene, een ten noordwesten van Klemskerke, een ten noorden van Vlissegem, twee ten westen van Wenduine, een ten noorden van Wenduine, een ten noorden van Lissewege, een ten noordwesten van Heist, een ten noordoosten van Heist, een ten noordwesten van Knokke³⁸¹.

22. Jozef II herstelt de grens van 1664

Na de dood van Maria-Teresia op 29 november 1780 kwam de troon toe aan haar zoon Jozef II. De nieuwe keizer besloot de verplichtingen van het Barrieretraktaat ongedaan te maken. Eerst verwijderde hij de barrieregarnizoenen. Daarna wilde hij, tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, de grenslijn van 1718 uitvegen, en die van 1664 herstellen. Op bevel van het Landsbestuur liet het

Vrije de landmeters Laurenz en Maelstaf in november 1782 een kaart van het Hazegras tekenen, met inbegrip van het gebied dat sedert 1718 bij de Staten-Generaal behoorde.

Binnen dit laatste gewest vonden de twee landmeters vier partijen grond „vry van lasten”: 1. het half weggespoelde Teresiafort, dat in 1622 door het Landsbestuur gebouwd was; het maakte een deel uit van de schorren, die H. Hubens uitbaatte; 2. de Paulusvaart die Fontaine in 1627 deed graven; deze waterloop, „eene goede visscherie”, was door degoeverneur van Sluis verpacht aan Mathias Debruyne uit Mude; 3. de Paulusdijk, in 1627 opgeworpen door Fontaine, waarop de schapenhoeve van H. Hubens stond; 4. „het Fort van Sint Paulus, van vier bastions, liggende tusschen de duynen, beset met garnisoen van Sluys, ende een partye landts aen de oostzyde van het selve fort, alwaer op het zuythende een huys staet, bewoont by Adriaen Waeghe, lagaenofficier van d'Heeren Staeten Generael³⁸².

De kaart van Donche van maart 1783 situeert nog twee wachtposten op de westoever van het Zwin: 1. „corps de garde de sa Majesté impériale”, later het zogenoemde Hoog Huis (C 440), was de Oostenrijkse post op de westzijde van het Izabellafort³⁸³; 2. „corps de garde hollandais” stond op de zeedijk bij het noordeinde van de Krinkeldijk. Verder wijst Donche erop dat de goeverneur van Sluis het terrein van het oude Izabellafort onder zijn beheer genomen had³⁸⁴.

Een incident tussen onderdanen van Noord en Zuid vormde de onmiddellijke aanleiding tot het opruimen van de Nederlandse garnizoenen, die van Sluis uit de westoever van het Zwin bezetten. Begin oktober 1783 visten drie inwoners van Westkapelle en Oostkerke met een sleepnet in de Paulusvaart, ter hoogte van de Stelle B. M. Debruyne, pachter van het visrecht,

en Andries Boileau, veldwachter van Mude, verschenen plots ter plaatse. Ze namen het net en de gevangene vis in beslag. Ze bedreigden de vissers met gevangenis, indien ze zouden herbeginnen.

Dit feit kwam ter ore van Dierickx, president van de Raad van Vlaanderen, en van de goeverneur-generaal. Deze laatste schreef op 30 oktober naar het Vrije dat de Keizer niet meer zou toelaten dat aanslagen gepleegd werden op de delen van Oostenrijkse Nederlanden, die tengevolge van het verdrag van 1718 onder het gezag van de Staten-Generaal terecht gekomen waren. De goeverneur-generaal liet weten dat het Donaas- en het Paulusfort moesten heroverd worden. Hij beval het Vrije, tegen de avond van 3 oktober, zijn gewapende mannen te Brugge samen te roepen. Als voorwendsel werd opgegeven dat men in Vlaanderen een algemene klopjacht zou houden.

In de zeer vroege morgen van 4 november vertrok de expeditie uit Brugge. Schepen Vandouwewere trok met een groep soldaten naar het Donaasfort, en schepen Porter de Bree-mersch met een groep naar het Paulusfort. Deze laatste mannen stonden onder het bevel van luitenant Vanderheeren, en bereikten omstreeks 9 uur het Paulusfort. Het plaatselijke garnizoen bestond uit een korporaal en twee soldaten. Ze werden 'gesommeerd' de vesting over te leveren. De schildwacht liet dadelijk de valbrug neer. Porter nam het fort in bezit. De drie Nederlanders keerden naar Sluis terug, waar ze de feiten bekend maakten.

Vandouwewere had omstreeks dezelfde tijd het Donaasfort veroverd. Dierickx bezocht nog dezelfde dag de twee ingenomene vestingen. Hij beval de onmiddellijke 'demolitie'. Porter moest ter plaatse blijven totdat dit werk voltooid was. Hij zocht werklieden in de omgeving, en bezorgde zijn soldaten verwarming, licht en stro.

Op 7 november gaf Porter per brief een overzicht van de werkzaamheden. Hij kon het bijna niet geloven hoeveel arbeid het kostte om de hoofdwal, vooral de vier bastions, van een fort te slechten. De ene werklieden legden een aarden dam in de vestingsgracht, om met de stortkarren tot op het plein van het fort te kunnen rijden. Andere begonnen middelerwijl met hun kruiwagens de aarde van de wal in de gracht te voeren.

Vanderheeren wilde het noordeinde van de Paulusdijk twee voet verlagen, omdat dit stuk het oostelijke buitenwerk van het Paulusfort uitmaakte. Maar Porter zegde dat de bedoelde dijk het zeewater buiten de Oude Hazegraspolder moest houden. Terwijl de delvers ijverig de wallen afvoerden, organiseerde kolonel Schroeder de wachtdienst, die de heroverde grens van 1664 zou bewaken. Men plaatste patrouilles in het Paulusfort, bij de Nachtegale en in het Donaasfort. De wachters van het Paulusfort moesten op de Paulusdijk en op Zeedijk totaan de grens van 1664 patrouilleren. Van het Vrije kreeg Porter zware mantels om zijn soldaten tegen regen, wind en koude te beschermen.

Op 12 november 1783 schreef Porter dat er al twee grote gaten in de hoofdwal gemaakt waren, en dat men bezig was met het afvoeren van de bastions. Het regenweder begon het grondwerk te verzwaren. De volgende dag inspekterde Debrou, kolonel van de genie, het afbreken van de bewuste twee forten. Hij achtte het Paulusfort voldoende geslecht. In werkelijkheid bleven de wal en de hoofdgracht gedeeltelijk bestaan. Porter ontsloeg zijn werklieden. De meeste gingen op het Donaasfort verder werken. De zes soldaten van het garnizoen van Porter beschikten over het konfortabele waakhuis, dat de Nederlanders achtergelaten hadden. Er was in het Paulusfort zelfs een steenput.

Het valt op dat het Bernaartsfortje nergens in de berichten van de bedoelde periode vermeld wordt. Blijkbaar was het reeds vervallen geraakt. Schroeder deed verder het Donaasfort afbreken. De regen bemoeilijkte erg het werk. Zowel de officieren als de manschappen leden onder de koude en de natte. Waarschijnlijk werd tegelijk het Jobsfort geslecht. Jan Cavey leverde immers in de bedoelde periode „stroy, aerdappels en anders ten dienste van syne majesteys troupen in het besit van de forten van sint Donaes ende sint Job”³⁸⁵.

Schepenen van het Vrije hielden op 13 november in het Donaasfort met kapitein Debrie een konferentie over de grensbewaking. Men besloot „een cordon van boerewachten” op te stellen, dat per dag met 18 man zou patrouilleren tussen het Hazegras en Lapscheure. Op 4 december vroeg Schroeder acht lantaarnen voor de barakken op het Hazegrasfort en voor de andere posten, alsmede drie „schietwacht huysen ofte gerieten”³⁸⁶.

Op 3 december verhuisde Porter met zijn zes gendarmes naar het wachthuis bij het Izabellafort. Hijzelf nam zijn intrek bij Sebastiaan Nachtegale, hoofdman van Knokke, die op Vijfhuizen woonde. Schroeder wilde de aflossing van de wacht doorvoeren. Op 7 december vroeg hij het Vrije schuiten om zijn soldaten te vervoeren. Het schepenkollege antwoordde dat er in de Legervaart slechts een schuit lag, nl. bij Pereboom. De schepenen stelden Schroeder voor zijn mannen langs de Blankenbergse Steenweg naar Blankenberge, en langs de zee naar het Hazegras te laten marcheren. De genoemde schuit zou de bagage vervoeren³⁸⁷.

De betrokkene overheden schouwden op 20 december de nieuwe palen, die op de grens van 1664 geplant waren. Meester steenhouwer Eugeen Feys zorgde voor „het cappen van letters op de paelstaecken gheplant op de limiten

van Oostenryck ende Hollandt"³⁸⁸. De Financiën vergoedden 1.327 pd. gr. aan het Vrije, dat op bevel van Keizer „de demolitie van eenighe forten ontrent de stede van Sluys" uitgevoerd had³⁸⁹. De wachters van het Vrije, die langs de grens patrouilleerden, verbleven in 1784 op de volgende posten: Vijfhuizen, de Nachtegaal, de herberg bij het Donaasfort, drie woningen te Lapscheure, en een woning te Moerkerke³⁹⁰.

23. Het Hazegrassfort

Nadat Jozef II de westoever van het Zwin heroverd had, en de oude forten ter plaatse definitief ontmanteld had, belemmerden de Nederlanders de afwatering van het Noorden door de Passluis dicht te houden. In mei 1784 begon de bouw van de Hazegrassluis, die de gronden tussen de Blankenbergse Vaart en de Damse Vaart van hun overtollig water zou bevrijden³⁹¹. De Keizer hechtte groot belang aan de Zwinmonding en aan de werken, die voor de bedoelde streek bestemd waren. Hij kwam zelf de in aanbouw zijnde Hazegrassluis inspekten. S. Nachtegaale deed op zijn gemeente de wegen herstellen, „alwaer zyn konincklycke hoogheydt heeft ghepasseert op den 20 ougst 1784, alsmede tot afhaelen d'heeren commissarissen van de prochie van Westcappelle naer de sluyse in t'haesegras"³⁹².

Zijne hoogheid en zijn raadsleden besloten:

1. de nieuwe sluis met een fort te beveiligen;
2. op de Zwinoever „un quai d'abordage" te bouwen, waar de schepen uit oostelijke landen zouden aanleggen, en een lazaret ten behoeve van de bemanningsleden;
3. deze aanlegsteiger verschansen door middel van een batterij. Ondertussen werden de soldaten, die het sluiswerk bewaakten, ondergebracht in de „nieuw ghemaecte baracque in het Isabelle fort by

Sluys"³⁹³

Er bestond immers een gespannen verhouding tussen Oostenrijk en de Staten-Generaal, omdat Jozef II de vrije doorvaart van de Schelde eiste. De Nederlanders beveiligden het voorland van Sluis door in de nacht van 7 op 8 november 1784 te Mude de zeedijken door te steken. Ph. F. Lippens, die toen op het Hazegras verbleef³⁹⁴, werd door H. Hubens gewekt. Dadelijk verzamelde hij zijn mannen om de duikers en de gaten van de Cantelmolinie te stoppen³⁹⁵. De Oostenrijkse overheid legerde van 23 november tot 31 december 1784 troepen op het Hazegras³⁹⁶. Anderzijds hielden de Nederlanders de Passluis dicht, zodat in de winter 1784-85 in het Noorden 9.752 G onder water stonden³⁹⁷.

Het Vrije riep zijn weerbare mannen op om de dijken te Knokke, Westkapelle en Lapscheure te bewaken. De hoofdmannen van de parochies rond Brugge ontvingen op 3 mei 1785 het bevel „te procederen tot eene generaele lootinge van alle het manschap van Ue. prochie, daerbuyten nochtans laetende alle gebreke-lycke personen, alsmede de gonne den ouderdom hebbende van 60 ofte meerdere jaeren"³⁹⁸. De bouw van het Hazegrassfort vorderde, gezien het gunstige jaargetijde, vrij vlug. De vesting vertoont een zeer eigenaardige vorm, omdat ze in het zuidoosthoekje van de Nieuwe Hazegraspolder ingewrongen werd.

Het fort neemt de volgende gronden in:

1. op de westoever van de Sluisvliet B, een deel van de Nieuwe Hazegraspolder, een stukje van het Izabellafort en een eind van de dijk van de Godefrootspolder, voor de aanleg van de zuiden van de westbastion; een stuk uit de schorren voor de bouw van de noordbastion, die te paard zit op de zeedijk;
2. op de oostoever, een stukje uit de Nieuwe Hazegraspolder en de Godefrootspolder³⁹⁹. Op deze zijde diende de

zeedijk als borstwering. Op de zuid-, west-, en noordzijde van het fort loopt een gracht langs de hoofdwal. Nergens werden contrescarpen aangelegd. In het oostelijke deel van het fort bouwden de Oostenrijkse militairen een stenen wachthuis met schietgaten en een stenen gevangenisgebouwtje met vijf cellen. In het westelijk deel werd het sluishuis gevestigd.

Terwijl men het fort bouwde, vroeg het Landsbestuur omstandige inlichtingen over de wacht op het Hazegras. Het Vrije antwoordde op 2 juni: we bewaken de zeedijk van de Godfrootspolder; de 'Dycken Dyck', d.i. de Graafjansdijk ten oosten van het Izabellafort; de Liniedijk, d.i. de Cantelmolinie; drie dammen in de Liniedijk die „de waeteren van St. Anna” tegenhouden. De waakdienst diende ook om „zoo veel mogelyck de desertie te voorkomen van het manschap van Vierset, liggende in de groote baraque in het ruineert Isabelle fort, tot den number van 200 mannen en meer”.

De wachters waren op vier posten gevestigd: 1. een barak op de Liniedijk, tegenover de Platerij, precies tussen twee dammen in de Cantelmolinie; 2. een barak op de Dikke Dijk, dichtbij de grens van 1664; 3. de herberg „het Vliegende Peerdt”, bij het knooppunt Greveningedijk-Cantelmolinie; 4. de herberg „den Nachtegael”, op het zuidoende van de Cantelmolinie. Op de beide laatstgenoemde plaatsen stond er geen barak. Iedere post bezat een bezetting van 7 tot 8 man, nl. gendarmes van het Vrije en opgeroepene boerewachten. Men patrouilleerde op de dijken en dammen van 7 uur 's avonds tot 5 uur 's morgens.

Het Hazegrasfort werd in de zomer van 1785 afgewerkt. De Hazegrasstraat werd tot aan de zuidwestkant van het fort doorgetrokken. Over een houten brug reed men de vesting binnen. In de genoemde zomer begon 700 m

ten noorden van het Hazegrasfort de bouw van een ander militair werk, nl. „une redoute dans le schore vis à vis du fort du Regiment”⁴⁰⁰, met een artilleriestelling en een aanlegsteiger. Louis Demanez nam de onderneming op zich. Kapitein Mahieu hield toezicht.

Enkele meter buiten de dijk van de Nieuwe Hazegraspolder werd een half rond dijkje aangelegd ten behoeve van de bedoelde redoute, en ongeveer 100 m daar vandaan, op de westoever van het Dievegat, „la tête d'abordage”, nl. een houten aanlegsteiger. Naarmate de herfst naderde, des te trager vorderde het bouwen. De regen maakte de klei zwaar en vettig. De eerste najaarsstormen bemoeilijkten het werk. De arbeiders werden door de slechte weersomstandigheden ziek, of ze ontvluchtten het gure klimaat.

Herhaaldelijk verzocht Mahieu het Vrije om arbeidskrachten voor zijn werken. Het schepenkollege stuurde half oktober 1785 een oproepingsbevel naar de parochies rond Torhout en Gistel: „bevelen wy Ue op den ontfanck dezer, met het clippen der clocke, te procederen by lotinge der aerbeyders van Ue prochie, ende te zenden naer het gesejde Haezegras den number van x mannen, voorsien van spaede ende spyse voor den tijdt van acht daegen”.

De hoofdmannen ondervonden echter grote tegenstand bij de opgeëiste werklieden. Vele weigerden naar de ongezonde, natte Zwinvlakte te vertrekken. Tenslotte kreeg pensionaris de Marentzy toch een voldoende aantal mannen samen, zodat aannemer Demanez op 4 november kon beloven, dat hij binnen een maand zou klaar zijn met het overblijvend werk bij de redoute. Hij zou ook „achever les flancs, brisures et la communication avec la rampe pour l'usage de l'artillerie, de même qu'à gazonner les parapets et les taluds extérieurs vers la mer... construire la digue de communication

de la redoute à la tête d'abordage"⁴⁰¹.

Het Lazaret, de steiger en de verbindende strekdam, geraakten gereed tegen het einde van 1785. Ondertussen waren de geschillen tussen Oostenrijk en Nederland bijgelegd door het Verdrag van Fontainebleau van 8 november 1785. Tengevolge van dit akkoord verloren de nieuw gebouwde verschansingen en wachthuizen hun reden van bestaan. Het Vrije hield op 1 augustus 1786 een openbare aanbesteding „omme af te breken de volgende militaire baracken gelegen op het Hazegras ter prochie van Knocke". De lijst noemt in de omgeving van het Hazegras zes barakken, d.i. drie meer dan we hier boven leerden kennen. Deze laatste waren waarschijnlijk de drie wachthuisjes, die Schroeder op 4 december 1783 gevraagd had.

Spijtig dat de schrijver niet alle zes de wachthuizen situeert. De grootste barak bestond uit houten zijwanden, een houten vloer, stenen topgevels, had een lengte van 229 voet, een breedte van 18 voet, en een hoogte van 8 voet, en was „gedeckt met roode pannen". Hier gaat vermoedelijk om de bovenvermelde barak in het Izabellafort. Verder noemt de schrijver „eene steene baracke staende op den dick genaemt paulus dick". Twee kleinere houten wachthuizen op de Cantelmolinie en op de zeedijk, bestemd voor de boerewacht, bezaten ook stenen gevels, een pannendak, en waren 19 voet lang, 14 voet breed, en 7 voet hoog. De kleinste twee barakken bestonden helemaal uit hout, hadden een pannendak, een lengte van 13 voet, een breedte van 6 voet, en een hoogte van 6 voet. Ze moeten in de bedoelde omgeving gestaan hebben⁴⁰².

De militairen verlieten het Hazegrasfort en de redoute bij het Lazaret. De toezichter van de Hazegrassluis bleef in het sluishuis wonen. De stenen redoute en het kleine gevangenis-

gebouw werden behouden⁴⁰³. Het bestuur van de Nieuwe Hazegraspolder verpachtte het terrein van het Hazegrasfort als graasweide. We bezitten geen enkele aanduiding dat er bij het Lazaret ooit kanonnen opgesteld stonden. In april 1786 vernielde een storm een deel van de strekdam. Hij werd in het najaar met rijswerk hersteld.

In de winter 1786-87 sloegen de golven enkele planken weg van „l'abordage construit aux environs du fort du Hassegras". Dienaangaande schreef het Vrije op 5 januari 1788 naar de Keizer: de steiger en het Lazaret zijn twee jaar geleden afgebouwd; ze waren bestemd om „vaisseaux venant du Levant" te ontvangen; al die tijd hebben ze voor niets gediend, want de bedoelde schepen kunnen de aanlegkade niet bereiken; verder herstelwerk is bijgevolg nutteloos⁴⁰⁴. De Oostenrijkse overheden verloren voortaan alle belangstelling voor het Hazegrasfort en het Lazaret.

24. Het Leopoldfort

Nadat de Fransen in 1794 te Fleurus de Oostenrijkers verslagen hadden, bezetten ze overal in de Zuidelijke Nederlanden de militaire posities. Ze herstelden de redoute bij het voormalige Lazaret, en richtten daar een kustbatterij in. De Fransen wilden deze stelling in de kustverdediging inschakelen. In de zomer van 1794 vergemakkelijkten Franse soldaten het verkeer naar het zogenoemde Frans Fort en naar de zeeoever door in de Nieuwe Hazegraspolder en op de Zandplaat enkele krekten dicht te gooien. Enige tijd later opende het waterschap de opgestopte waterlopen⁴⁰⁵.

In juli 1794 richtten de Fransen een offensief tegen Zeeuws-Vlaanderen. Ze doorbraken de inundatielinie, en sloegen het beleg vóór Sluis, dat ze op 26 augustus innamen. De Ne-

derlanders trokken zich over IJzendijke naar Filippine terug⁴⁰⁶. Na afloop van tijd zag de Franse legeroverheid dat hun batterij geen nut opleverde, omdat die te ver van de zeeoever stond. Het Frans Fort werd verlaten. Maar men bouwde een redoute op zeeoever, ten noorden van de kerk van Knokke⁴⁰⁷. Ook in de Nederlandse periode (1814-30) schonken de militairen geen aandacht aan het Hazegras. Vermeldenswaard is echter wel dat het Nederlands bewind in 1817 de steenweg aanlegde, die Schapenbrug met Sluis verbindt.

De omwenteling van 1830 schonk het leven aan de staat België. Dit feit veroorzaakte wat militaire activiteit in de Zwinstreek. Begin oktober verzamelde zich een bataljon van het 6de linieregiment te Dudzele. Deze groep deed een schuchtere poging om naar Sluis te rukken. Een paar dagen later vertrok de bende van de Franse Vicomte de Pontécoulant uit Brugge met als doel de verovering van Zeeuws-Vlaanderen. Op 1 november keerden ze onverrichterzake naar Brugge terug.

Na deze kleine veldtochten bleven beide partijen op hun grondgebied. De oorlog scheen voorbij te zijn. Toen de Belgen echter op 21 juli 1831 Leopold I tot koning uitriepen, besloten de Nederlanders in te grijpen. Op 2 augustus vielen ze België binnen, en begonnen ze de zogenoemde Tiendaagse Veldtocht. Ook in de sektor Sluis kwam het front in beweging. Op woensdag 4 augustus meldden boden Nederlandse troepenbewegingen. De plaatselijke wacht werd in staat van alarm gebracht. Toen groepen Nederlandse de volgende morgen zeer vroeg de sluizen rond Sluis wilden bezetten, werd hen dit door de toegesnelde boerewachten belet.

In de morgen van de reeds bedoelde 5 augustus voeren twee Nederlandse kanonneerboten het Zwin binnen. Deze schepen stonden

onder het bevel van de luitenanten Bouricius en Van Maldeghem. De Hazegrassluis was duidelijk in gevaar. Een bode reed spoorslags van het Hazegras naar Brugge, waar alarm geslagen werd. De Groene Jagers spanden hun paarden voor het kanon, dat een andere Franse bendeleider, nl. Ernest Grégoire, achtergelaten had. Ze reden zo vlug over Westkapelle naar het Hazegras, dat ze daar omstreeks 11 uur aankwamen⁴⁰⁸.

Dank zij het ANH kunnen we de plaats bepalen, waar jager Bourguignon en zijn mannen hun kanon op de zeedijk van de Nieuwe Hazegraspolder in stelling brachten. Het is immers zo dat, na de feiten, het waterschap in 1831 de dijkgracht ter hoogte van het Frans Fort weer moest uitdelven, omdat de waterloop door de soldaten opgevuld was. De ontvanger noteerde daarnaast een uitgave voor „het toelagen den zeedyk voor de Fransche battery, die door de soldaeten open gedaen was met opbrengen van kanon”⁴⁰⁹.

De Groene Jagers brachten hun geschut in stelling. Maar het schip van Bouricius strandde, waarschijnlijk op de Grote Plaat. De manschappen van de kanonneerboot waadden naar het andere schip, dat door zijn eigen sloepen zo vlug mogelijk uit de Zwinmondung geloodst werd. De Groene Jagers hadden, na hun succesvol ingrijpen, nog maar even de terugweg aangevat, of er kwamen enkele Nederlandse soldaten uit Sluis over de zeedijk naar het Hazegras. Ze staken het sluishuis in brand, maar lieten de sluis ongemoeid⁴¹⁰.

De Burgerwacht van Brugge had meer tijd nodig om zich te verzamelen en te bewapenen. Onder de leiding van majoor Polis en luitenant Colens verlieten 300 infanteristen en 40 ruiters met een kanon om vier uur de stad. Ze kwamen 's avonds te Westkapelle aan. In de vroege morgen van 6 augustus zetten de Nederlanders

meer troepen in. In de sektor Mude-Hazegras dreven ze de Belgen achteruit en bezetten ze de Hazegrassluis. De Belgen trachtten hun posities te houden. Op de steenweg naar Sluis stelden ze ter hoogte van Schapenbrug twee kanonnen op.

Afdelingen van het 6de en 8ste linieregiment werden ingezet. Deze gingen tot het tegenoffensief over. In de namiddag werd de vijand terug over de grens gedreven. In die kleine veldslag telden de Belgen 4 doden en 15 gekwetsten. De volgende dag trok kanonnier Hippoliet Jonckheere erop uit om de kanonnen van het gestrande Nederlandse schip weg te halen. Hij ging met enkele helpers aan boord en bemachtigde twee stukken van 8 en een stuk van 18 met zijn affuit. Deze drie kanonnen werden naar Brugge gevoerd en daar in de Handelskom opgesteld⁴¹¹.

Het Belgisch militair bestuur besloot langs de Zeeuws-Vlaamse grens versterkingen te bouwen, om nieuwe aanvallen van de Nederlanders tegen te houden. Men richtte een linie in, die steunde op de Legervaart, de Hoekervaart, de Damse Vaart en de Gentse Leie, en met enkele verschansingen aangevuld werd. In november 1831 nam men de resten van het Hazegrasfort weer in gebruik. Deze verschansing werd met kanonnen uitgerust, en kreeg later de naam Leopoldfort. Het garnizoen van de genoemde post leed echter zeer onder het ongezonde polderklimaat.

Men wierp borstweringen op bij de Nachtegale, de Schapenbrug, de Zwarte Sluis, het Donaasfort en de Strobrug. De vestingen van Damme werden hersteld. Voor de sektor tussen de zee en de Damse Vaart was een bataljon voorzien. Daarvan lag een compagnie in het Leopoldfort. Tussen dit fort en Damme stond op een afstand van telkens drie minuten een man opgesteld, zodat elke beweging van de

vijand binnen 8 minuten aan de reservetroepen te Damme kon doorgeseind worden.

Deze grenswacht bleef tot in 1834 bestaan. Toen besloot het Ministerie van Oorlog de posten Donaasfort, Zwarte Sluis en Nachtegale af te schaffen. De post Schapenbrug bewaakte verder de Sluise Steenweg. Op het Leopoldfort hield men de wacht bij de kanonnen. De wachten schuilden in de stenen kazerne uit de Oostenrijkse tijd. De afgeloste manschappen verbleven bij de omwonende boeren. Op 26 augustus 1834 vereerde Leopold I het Hazegras en zijn soldaten met een bezoek.

Toen in 1838 opnieuw gevechten tussen België en Nederland dreigden uit te breken, belastte het Ministerie van Oorlog kapitein Mockel met de verdedigingswerken langs de Vlaams-Zeeuwse grens. Het Leopoldfort werd heropgeknapt. Daarnaast wilde men vooral de sluzen beschermen. Bij de Schapenbrug werd een blokhuis, en bij de Zwarte Sluis een wachthuisje gebouwd. Mockel deed vóór de Hazegrassluis een redoute en een klein bastion aanleggen. Deze redoute was omgeven door een walgracht die 13 m breedte en 4 m diepte had. Op het Hazegras stonden kanonnen, waaronder twee stukken kustgeschut⁴¹².

Het verdrag van april 1839 regelde definitief de geschillen tussen Nederland en België. Het leger verkocht de installaties langs de Nederlandse grens. De stenen gebouwen van het Hazegrasfort werden later tot een hoeve omgevormd. De Nieuwe Hazegraspolder heeft tot in 1840 van het Ministerie van Oorlog een vergoeding ontvangen wegens het gebruik „der zoogenaemde Fransche batterye en onderberm der zeedyk”⁴¹³.

In de 19de eeuw kende de Zwinstreek verder geen militaire activiteit meer, tenzij de aanleg van de telegraaflijn van 1854⁴¹⁴. In de twee wereldoorlogen van de 20ste eeuw hechtten de

militairen groot belang aan Knokke en het Zwin. We vermelden slechts het feit dat het Hazegrasfort C in beide oorlogen duchtig versterkt werd, verder de Willem II-kustbatterij en de grensversperringen uit 1914-18, en de ontelbare betonnen bunkers en de Atlantikwall uit 1940-45⁴¹⁵; omdat naar onze mening de behandeling van deze zaken bij de geschiedenis van de badstad Knokke thuishoort.

¹ De oudste hoeven van St.-Pieters-op-de-Dijk waren onringd met een of zelfs twee walgrachten. Zie STP, p. 142-143.

² E. Strubbe, Van de eerste naar de tweede omwalling van Brugge, Soc. d'Em. Brugge, jaar 1963, p. 271-276, meent dat de oudste omwalling van Brugge eerst in 1127 helemaal nieuw gebouwd werd. Ook A. Duclos, Bruges, Histoire et Souvenirs, p. 84 (1910) gelooft niet dat de oudst bekende omwalling van Brugge eerst in 1127 helemaal nieuw gebouwd en gegraven werd.

³ Dr. J. Verbruggen, Het leger en de vloot van de Graven van Vlaanderen vanaf het ontstaan tot in 1305, p. 175.

⁴ R. De Keyzer, Het kasteel van Oostkerke, R.d.P. 2de jaar, nr. 3, p. 27-29.

⁵ R. De Keyzer, Het kasteel van Lembeke te Oostkerke, Album Dr. J. De Smet, p. 220 (1964).

⁶ J. Verbruggen, o.c., p. 24.

⁷ J. Verbruggen, o.c., p. 176.

⁸ Idem, p. 118-119: Gewoonlijk had Brugge de leiding over de zeemacht. De stad nam de nodige schepen in beslag en liet die te Sluis tot oorlogsbodems ombouwen. Ook stelde de stad bootslieden en wapenknechten op de uitgeruste vaartuigen.

⁹ SBR 1031, f° 22ro en 30ro. Verwijs en Verdam, 3, 1677, kogge: een breed platrond schip, dat meestal in de oorlog dienst deed, doch ook als koopvaardijschip gebruikt werd; 2, 897, galei: een lang en smal oorlogsvaartuig met lage boord; 2, 902, galiote: een bepaalde soort van roeischip.

¹⁰ SBR 1301, f° 30ro.

¹¹ J. Verbruggen, o.c., p. 120.

¹² SBR mei-okt. 1303, f° 53vo.

¹³ SBR okt. 1303 - feb. 1304, f° 29vo.

¹⁴ M. Coornaert, De verdediging van de kust van Noord-Vlaanderen vanaf 1300, R.d.P. 11de jaar, p. 80.

¹⁵ J. Verbruggen, o.c., p. 141-145.

¹⁶ KH, p. 81.

¹⁷ Geschiedenis van Vlaanderen o.l.v. Dr. Van Roosbroeck, 2, p. 78.

¹⁸ SAG, Charters Stad Gent, nr. 432.

¹⁹ Geschiedenis van Vlaanderen, 2, p. 15.

²⁰ M. Coornaert, a.c., p. 88.

²¹ Idem, p. 87.

²² In teksten uit de eerste helft van de 15de eeuw worden de Vlaamse vissers meestal met de term „corver, corvre, coorver, coorvre” aangeduid. Verwijs-Verdam kent de termen „corfharinc”, verse haring, en „ten corve varen”, op de haringvangst gaan. Een „corver” was wel een haringvisser. Maar andere attestaties verplichten Verwijs-Verdam te aanvaarden dat „corver ook den zin van kaperschip heeft aangenomen”. Wijzelf meenden in sommige gevallen de lezing „coruere, corure”, d.i. coureur, kaper, te moeten nemen. Het is in elk geval zeker dat de Vlaamse vissers, in de bewuste periode, op het vlak van de zeeroverij, een duchtig woordje meegepraat hebben (zie ons artikel „Vlaamse coureurs ter zee” in Album Viaene, p. 93-97 (1970).

²³ M. Coornaert, Verdediging Vlaamse kust, p. 89.

²⁴ SBR 1401-02, f° 55vo en 56ro. Zie de etimologie van 'likedeelre' in Album Viaene, p. 94.

²⁵ M. Coornaert, Verd. Vlaamse kust, p. 90-91, vermeldt enkele optredens van Vlaamse vissers.

²⁶ M. Coornaert, a.c., p. 92.

²⁷ M. Coornaert, a.c., p. 92-93.

²⁸ J.H. Van Dale, De Engelschen voor Sluis ten jare 1405, Bijdragen tot de Oudheidkunde en geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen, 6de deel, p. 183-194 (1863). H.Q. Janssen, De herbouw van den toren te Westkapelle, o.c. 4de deel, p. 306-329. In Album Viaene, p. 96, meenden we dat Meyerus zich vergist betreffende de datum van de raid op Sluis, omdat de rekeningen van Brugge en van het Vrije geen vijandelijke aktiviteit in mei 1405 vermelden. Maar Van Dale steunt op de Rek. Stad Sluis, maart 1404 - 4 juli 1405.

²⁹ RV 147, Rek. 1406-07, f° 43ro - 59ro.

³⁰ M. Coornaert, a.c., p. 96-98.

³¹ RV 148, Rek. dec. 1410 - juni 1412, f° 29ro.

³² M. Coornaert, a.c., p. 129.

³³ Idem, p. 126.

³⁴ Idem, p. 131.

³⁵ M. Coornaert, a.c., p. 131.

³⁶ RV 171, Rek. 1435-38, f° 20vo.

³⁷ Gesch. van Vlaanderen, 3, p. 179.

³⁸ RV 171, Rek. 1435-38, f° 22vo.

³⁹ RV 171, Rek. 1435-38, f° 59ro; SBR 1435-36, f° 54vo.

⁴⁰ M. Coornaert, a.c., p. 133. M. Gottschalk, Historische geografie West-Zeeuws-Vlaanderen, 2, p. 46.

⁴¹ M. Coornaert, a.c. R.d.P. 12de jaar, p. 27-30. Ook R. Degrijse, De crisis in het haringbedrijf te Oostende en te Damme van 1437 tot 1441, Soc. d'Emulation Brugge, jaar 1965, handelt op p. 57-59 over de moeilijkheden, die de Vlaamse vissers in de genoemde periode vanwege allerlei kapers onderonden.

⁴² M. Coornaert, a.c., p. 33-34.

⁴³ Idem, p. 36.

⁴⁴ Drs. L. Danhieux, Kustwacht bij het Hazegras in 1465, R.d.P. 3de jaar, nr. 2, p. 57-60.

⁴⁵ M. Coornaert, a.c., p. 66.

⁴⁶ M. Coornaert, a.c., p. 67-68.

⁴⁷ Idem, p. 71-72.

⁴⁸ M. Coornaert, a.c., p. 90-91.

⁴⁹ M. Coornaert, STP, p. 146.

⁵⁰ Verwijs-Verdam: huede of hoede betekent klein vrachtschip.

⁵¹ Jan Weytins, Papenhaven en Kouderide waren dorpjes op de Scheldeoever ten noorden van Schoondijke.

- 52 M. Coornaert, a.c., p. 92-93.
- 53 R. Wellens, La révolte brugeoise de 1488, Soc. d'Emulation, Brugge, jaar 1965, bespreekt uitgebreid deze episode op p. 9-22.
- 54 R. Wellens, a.c., p. 35.
- 55 M. Coornaert, a.c., p. 94.
- 56 Gesch. van Vlaanderen, 4, p. 40.
- 57 M. Coornaert, a.c., p. 95.
- 58 M. Coornaert, a.c., p. 96-97.
- 59 Deze brug over het Oud Zwin heette voortaan Picavetsbrug. Zie R. Dekeyser, Toponimische kaart van Oostkerke, R.d.P. 6de jaar, nr. 1.
- Bij de bedoelde expeditie verloren drie Brugse schippers hun boot. Elk ontving op 26 september 1491 een vergoeding „voor de reparacie van zynen scepe, twelke binder tyt van Picavet voor den Damme, inden dienst van deser stede, als daer toe bedwonghen zynde, ghezoncken was, nl. Jan Bouts 1 pd. gr., Kornelis Steenaert, 2 pd. gr., Emont Blarent 3 pd. gr.” (SBR 1491-92, f° 160ro.)
- 60 Gesch. van Vlaanderen, 4, p. 45.
- 61 M. Coornaert, a.c., p. 139-140.
- 62 SBR 1539-40, 58vo en 80 vo. Schrijver en Jozef Rau wisten in september 1970, bij een bezoek ter plaatse, het Klein Kasteel precies te situeren. De grondvesten ervan steken onder het Klein Pasfort, dat ca. 1605 gebouwd is.
- 63 M. Coornaert, a.c., p. 144-145.
- 64 M. Coornaert, a.c., p. 146.
- 65 Verwijs-Verdam, 1, p. 1478; een buse is een klein schip, vooral voor de haringvangst bestemd.
- 66 M. Coornaert, a.c., p. 146-147.
- 67 'Opslaan' betekent in dergelijk zinsverband: aan land komen.
- 68 M. Coornaert, a.c., p. 21.
- 69 In SAB bevat de portefeuille'Brieven en akten 1513-59' het grondplan van een fort op Kadzand. Zie A. Schouteet, Catalogus van Kaarten en Plannen, nr. 94.
- 70 M. Coornaert, a.c., p. 22.
- 71 M. Coornaert, a.c., p. 23-25.
- 72 RV 25, Rez. 1555-79, f° 172ro en 174ro.
- 73 RV 25, Rez. 1555-79, f° 229vo.
- 74 RV 25, Rez. 1555-79, f° 240ro.
- 75 RV 25, Rez. 1555-79, f° 263vo; RV 310, Rek. 1570-71, f° 37ro.
- 76 RV 310, f° 51ro.
- 77 RV 25, f° 265ro.
- 78 RV 311, Rek. 1571-72, f° 35vo.
- 79 RV 25, f° 276ro.
- 80 RV 311, f° 54vo, 55vo en 56ro.
- 81 RV 311, f° 43ro; RV 25, f° 281vo.
- 82 RV 25, f° 282vo.
- 83 G. Chappuis, Histoire générale de la guerre de Flandre, 1, p. 145. Zie ook hst. 2, par. 8.
- 84 RV 25, f° 283ro.
- 85 RV 311, f° 107ro, 57ro en 57vo.
- 86 RV 25, f° 283vo.
- 87 SBR 1571-72, f° 55vo en 70ro; 1572-73, f° 76ro. J.H. Van Dale, Bijdragen Gesch. Zeeuws-Vl., 3e deel, p. 302.
- 88 SBR 1572-73, f° 73vo.
- 89 RV 312, Rek. 1572-73, f° 27ro. Vermoedelijk werd toen ook de kerk van Uitkerke geplunderd. Zie Uitkerke p. 58.
- 90 RV 312, f° 87ro.
- 91 RV 312, f° 42vo.
- 92 idem.
- 93 RV 25, f° 285vo.
- 94 RV 312, f° 43ro.
- 95 RV 312, f° 27vo, 42vo en 43vo.
- 96 RV 25, f° 290vo.
- 97 RV 25, f° 291ro; RV 312, f° 50ro.
- 98 RV 312, f° 49vo, 52ro en 59vo.
- 99 RV 25, f° 292vo.
- 100 RV 25, f° 294ro.
- 101 RV 312, f° 158vo.
- 102 RV 25, f° 296ro.
- 103 SBR, 1573-74, f° 47vo.
- 104 RV 313, Rek. 1573-74, f° 29vo.
- 105 RV 313, f° 59ro; RV 25, f° 302ro.
- 106 RV 313, f° 32vo, 33ro en 49vo.
- 107 RV 25, f° 303ro.
- 108 RV 313, f° 33ro en 39ro.
- 109 RV 25, f° 322vo.
- 110 RV 314, Rek. 1574-75, f° 49ro.
- 111 RV 314, f° 27vo, 28ro en 29ro.
- 112 RV 314, f° 52vo.
- 113 RV 315, Rek. 1576-76, f° 46vo.
- 114 RV 315, f° 44ro en 44vo.
- 115 RV 25, f° 321vo.
- 116 RV 315, f° 27vo, 46vo en 47ro.
- 117 RV 25, f° 331vo.
- 118 Gesch. Vl. 4, p. 193.
- 119 RV 319, Rek. 1579-80, f° 25ro.
- 120 RV 319, f° 69ro.
- 121 RV 319, f° 36ro.
- 122 RV 319, f° 27ro. Rezinge is een kasteel te Maldegem.
- 123 RV 26, Rez. 1580-83, f° 24vo.
- 124 RV 321, Rek. 1581-82, f° 87vo. Het Ambacht van Blankenberge was het Sluishuis bij de Blankenbergse Sluis. De Schipstalebrug ligt te St.-Pieters-op-de-Dijk (Zie STP, p. 291). Twee Speien was een wijk op het knooppunt Ieperleet-Blankenbergse Vaart (zie STP, p. 303).
- 125 RV 319, f° 27ro, 29ro, 31ro, 31vo en 32vo.
- 126 RV 320, Rek. 1580-81, f° 86ro.
- 127 Gesch. Vl. 4, p. 216.
- 128 RV 26, f° 55vo en 70ro.
- 129 Gesch. Vl. 4, p. 222.
- 130 SBR 1583-84, f° 34ro.
- 131 SBR 1583-84, f° 34ro.
- 132 idem, f° 35ro.
- 133 idem, f° 35vo en 36ro; SBR 1583-84, f° 49ro.
- 134 SBR 1583-84, f° 36ro.
- 135 SBR 1584-85, f° 49vo.
- 136 RV 324, Rek. 1584-85, f° 6vo.
- 137 RV 325, Rek. 1585-86, f° 60vo.
- 138 RV 326, Rek. 1586-87, f° 22ro en 65vo.
- 139 Gesch. Vl. 4, p. 222.
- 140 J. Rau, Waar heeft Alexander Farnese zijn brug over het Zwin laten aanleggen R.d.P. 4de jaar, p. 102.
- 141 SBR 1589-90, f° 48ro. Een 'pleyte' is een platte schuit.
- 142 SBR 1586-87, f° 37ro.
- 143 G. Chappuis, Histoire générale de la guerre de Flandre, deel 1, p. 462.
- 144 J. Rau, a.c., p. 102-104; situeert het oostelijke fortje bij de wijk Ter Hofstede op Kadzand, het westelijke stond er

recht tegenover in de Hazegrasschorre. Een ets van J. Cortese bewijst het bestaan van de bedoelde twee schansen.

- 145 J. Rau, a.c., p. 102.
146 G. Chappuis, o.c., deel 1, p. 463-464.
147 SBR 1586-87, f° 49ro.
148 RV 327, Rek. 1587-88, f° 24ro.
149 SBR 1588-89, f° 51ro en 51vo.
150 RV 27, Rez. 1589-98, f° 12vo.
151 RV 329, Rek. 1589-90, f° 30ro.
152 SBR 1589-90, f° 49vo.
153 RV 27, f° 26vo.
154 Gesch. Vl. 5, p. 13.
155 SBR 1590-91, f° 38ro.
156 SBR 1592-93, f° 35vo.
157 RV 27, f° 131ro.
158 G. Chappuis, o.c., p. 539.
159 RV 27, f° 140ro. Deze schans moet ergens op de duinen van Heist gelegen hebben.
160 RV 333, Rek. 1593-94, f° 31ro.
161 RV 27, f° 188vo.
162 SBR 1594-95, f° 32ro en 32vo.
163 RV 335, Rek. 1595-96, f° 27vo.
164 RV 27, f° 222vo, 223ro en 224vo. Zie Uitkerke, p. 106 : het Fort bij de Verjaarsbrug; p. 113 : Jan Meesters-Brug is waarschijnlijk de aangehaalde „ser mesbrugge”.
165 RV 27, f° 240vo.
166 SBR 1595-96, f° 33ro.
167 RV 335, f° 29ro.
168 RV 336, Rek. 1596-97, f° 27ro.
169 RV 336, f° 29ro.
170 RV 28, Rez. 1598-1607, f° 6vo en 39ro.
171 RV 28, f° 43ro, 43vo en 44vo.
172 RV 28, f° 46vo.
173 RV 338, Rek. 1598-99, f° 27vo.
174 RV 28, f° 44vo en 46vo.
175 RV 28, f° 63vo.
176 Zie par. 15.
177 RV 28, f° 71vo, 76vo en 81vo.
178 RV 339, Rek. 1599-1600, f° 50ro en 79ro.
179 RV 344, Rek. Filip Decherf, 1604, f° 2ro.
180 RV 28, f° 81vo.
181 RV 28, f° 90ro.
182 J.W. Wijn, Het krijgswezen in den tijd van prins Maurits verhaalt op p. 377-391 en 506 de tocht van Maurits van Nassau en de slag bij Nieuwpoort. Zie ook G. Chappuis, o.c., p. 42 en 49.
183 RV 340, Rek. 1600-01, f° 27ro en 29ro.
184 RV 340, f° 30vo.
185 RV 28, f° 125ro.
186 RV 340, f° 30vo.
187 SBR 1584-85, f° 49vo.
188 We ontlene deze beschrijving van Oostende aan G. Chappuis, o.c., deel 2 kaart p. 58.
189 G. Chappuis, o.c., deel 2, p. 58-62.
190 G. Chappuis, o.c., deel 2, p. 82. G.P. Roos, Geschied- en aardrijkskundig woordenboek van Zeeuws-Vlaanderen, noemt Legier Pieterszoon als bevelhebber van de Nederlandse vloot.
191 RV 28, f° 220vo.
192 J. De Hullu, De verovering van het land van Cadzand onder het beleid van Prins Maurits van Oranje in 1604 (1904) situeert op p. 92 het St.-Pietersfort bij de Marolleput, en het

St.-Jansfort in de Zwarte Polder.

193 J.W. Wijn, o.c., verhaalt op p. 307 de bloedige stormaanval van 2 januari 1602, en op p. 303 de bouw van een geschutsheuvel in april 1603.

194 De sterkte bij de Vierbote van Nieuwpoort heette „t fort Triniteit”; bij de sluis van Nieuwendamme stond een redoute (RAB, Kaarten-Plannen 202, ± 1600).

195 G. Chappuis, deel 2, o.c., p. 107-108. Schrijver situeert de genoemde sluis en brug niet nader. Heel waarschijnlijk gaat om Platheule tussen Damme en Lapscheure.

196 In deze en de volgende paragraaf volgen we vooral J. De Hullu, De verovering van het land van Cadzand onder het beleid van Prins Maurits van Oranje in 1604 (1904). Schrijver steunt op de volgende bronnen: het verhaal van Ernst van Nassau, broer van Prins Maurits; het archief van de Staten-Generaal; het dagboek van Broer Janszone, een soldaat van Prins Maurits; Pompeo Guistiniano, een Italiaans officier in de dienst van Spanje, auteur van „Delle guerre di Fiandra”.

197 J. de Hullu, o.c., p. 12: de Italiaanse en Spaanse soldaten heetten deze plaats Morogrosso.

198 Een van die schansen was waarschijnlijk het verlatene westelijke hoofd van de brug van Farnese.

199 De Spanjaarden gaven deze naam aan de plaats, waar in 1584 de dijk van de Zoute Vaart door de Sluizenaren doorgestoken werd; cortadura betekent nl. insnijding.

200 Deze plaats werd door de Spanjaarden Terverde geheten, J. De Hullu, o.c., p. 56.

201 Ook deze paragraaf steunt vooral op J. De Hullu, o.c., p. 31-86. Zie ook G. Chappuis, o.c., deel 2, p. 128.

202 G. Chappuis, deel 2, o.c., p. 130-132.

203 G. Chappuis, deel 2, o.c., p. 134.

204 RV 28, Rez. 1598-1607, f° 280ro.

205 idem, f° 315ro.

206 Taillade, d.i. coupure, is de vertaling die G. Chappuis geeft aan de Spaanse naam Cortadura d'Esclusa; zie par. 11.

207 G. Chappuis, deel 2, o.c., p. 168.

208 RV 28, f° 326ro.

209 G. Chappuis, deel 2, o.c., p. 173-174.

210 RV 28, f° 340ro.

211 G. Chappuis, deel 2, p. 251.

212 RV 29, Rez. 1607-1618, f° 132ro en 147ro.

213 RV 29, f° 411ro; RV 30, Rez. 1618-32, f° 25ro.

214 RV 360, Rek. 1619-20, f° 22vo.

215 RV 361, Rek. 1620-21, f° 29ro, 31ro en 31vo.

216 RV 30, Rez. 1618-32, f° 73ro en 75ro.

217 RV 30, f° 76vo en 85vo.

218 RV 30, f° 92vo.

219 G. Chappuis, deel 2, p. 506.

220 RV 361, Rek. 1620-21, f° 116vo.

221 RV 30, f° 98vo.

222 Horenbault tekent vier windassen bij dit sas. Zie hst. 3, par. 3.

223 RV 30, f° 115ro.

224 RV 30, f° 116ro.

225 De Legervaart werd weldra ook het Oud Zwin geheten. Dit blijkt uit de tekst „Dit canaal genaamt het Oude Swijn, dient om van Brugge langs het Fort Isabella in zee te komen”, die voorkomt op de kaart van Drexler (1627) Alg. Rijksarch. 's Gravenhage, Coll. Hattinga, I-31, kopie door D.W. Hattinga, 1745.

- 226 RAG, Inv. 65, nr. 595, kaart Horenbault (1622).
- 227 Het Italiaanse woord bastione betekent feitelijk bouw-werk.
- 228 J.W. Wijn, Het krijgswezen in den tijd van prins Maurits, p. 321 : Simon Stevin noemde de courtine een gordijn, en de flank een strijkweer.
- 229 De bovenstaande gegevens stammen uit het reeds aan-gehaalde werk van J.W. Wijn, nl. uit het hoofdstuk 7, „Vestingbouw en belegeringsoorlog”, p. 252-318. Zie ook J. Rau, R.d.P. 5de jaar, nr. 1, p. 13-15, met details over de bouw van een fort.
- 230 Zie het overzicht van de versterkingen in par. 8 en 10.
- 231 RV 28, f° 63vo.
- 232 De Brugse roede omvatte 14 voet.
- 233 Zoutmelde is een schorrelant; zie hst. 4, par. I.
- 234 Dit sluisje regelde de waterstand in de walgracht. Het wordt later niet meer vermeld.
- 235 Paragraaf 15 is samengesteld met gegevens die bijna alle stammen uit SAB, port. akten en brieven 1550-1599. Bij het dossier behoort een schets van het St.-Jorisfort uit 1600, nl. nr. 95 van de Katalogus Kaarten en Plannen door A. Schouteet.
- 236 RV 30, f° 227ro.
- 237 RV 30, f° 231vo.
- 238 RV 30, f° 232vo.
- 239 RV 30, f° 253vo.
- 240 RV 30, f° 283ro.
- 241 RV 3168, Rek. Par. Heist 1623.
- 242 RV 3444, Rek. Par. Knokke 1625-26. St.-Pieters-op-de-Dijk moest 10 1/2 pd. maandelijks kontributie geven. Zie STP, p. 178.
- 243 Zie hst. 3, par. 3.
- 244 RV 3444, Rek. Par. Knokke, 1629-30.
- 245 RV 30, f° 361ro.
- 246 SBR 1631-32, f° 60vo.
- 247 SB, Rek. Olivier Dewree.
- 248 RV 31, Rez. 1632-42, f° 3vo en 6vo.
- 249 RV 31, f° 7ro.
- 250 J. Rau, Een bestek voor het aanleggen van het Iza-bellafort en de linie van Cantelmo, R.d.P. 5de jaar, nr. 1, p. 11-16.
- 251 J. Rau, a.c.
- 252 RV 31, f° 15vo.
- 253 RV 31, f° 21vo.
- 254 RV 31, f° 25ro.
- 255 RV 31, f° 52ro.
- 256 RV 31, f° 56vo en 58vo.
- 257 RV 31, f° 56vo, 58vo, 60vo en 61vo.
- 258 RV 374, Rek. 1633-34, f° 50vo.
- 259 RV 31, f° 88vo.
- 260 RV 3444, Rek. Par. Knokke, 1634-35.
- 261 RV 31, f° 124vo.
- 262 RV 376, Rek. 1635-36, f° 53ro.
- 263 RV 378, Rek. 1637-38, f° 50ro.
- 264 RV 3444, Rek. Par. Knokke, 1636-37; 1639-40; 1640-41.
- 265 RV 31, f° 236ro.
- 266 RV 31, f° 246vo.
- 267 RV 31, f° 258ro en 259vo.
- 268 RV 3444, Rek. Par. Knokke, 1639-40.
- 269 idem, 1640-41.
- 270 RV 31, f° 285ro.
- 271 Sommigen verwarren dit sas met de twee sluisen van Reigaarsvliet, omdat het ook heette „Retenue door die van Reygarsvliet gemaect in de legerbrugge” (Bl. Wat. port. 45, kaart 115).
- 272 RV 31, f° 298ro.
- 273 RV 31, f° 301vo.
- 274 RV 383, Rek. 1642-43, f° 220vo.
- 275 RV 3168, Rek. Par. Heist, 1641-42.
- 276 RV 383, Rek. 1642-43, f° 63ro.
- 277 RV 32, Rez. 1643-49, f° 19vo.
- 278 Gesch. VI, 5, 54.
- 279 RV 385, Rek. 1644-45, f° 219vo.
- 280 RV 32, f° 54vo.
- 281 RV 32, f° 56vo, 63vo en 65vo.
- 282 RV 32, f° 83vo.
- 283 RV 32, f° 101vo.
- 284 Derde Plakkaatboek van Vlaanderen, 2de deel, p. 1305.
- 285 J. De Smet, Over het ontstaan van de huidige rijks-grens tussen de zee en Middelburg, R.d.P. 2de jaar, nr. 4, p. 10.
- 286 RV 32, f° 42vo.
- 287 RV 32, f° 152ro.
- 288 RV 32, f° 158vo.
- 289 RV 33, Rez. 1654-65, f° 75vo.
- 290 RV 399, Rek. 1658-59, f° 213vo; RV 3445, Rek. Par. Knokke 1658-59 en 1659-60.
- 291 RV 33, f° 171vo.
- 291 RV 33, f° 171vo.
- 292 Derde Plakkaatboek van Vlaanderen, 2de deel, p. 1322; Kaarten-Plannen 9, Kaart met grens 1664, kopie 1671.
- 293 RV 3170, Rek. Par. Heist, 1673-74.
- 294 RV 3446, Rek. Par. Knokke, 1674-75.
- 295 RV 3446, Rek. Par. Knokke, 1678-79; RV 3170, Rek. Par. Heist 1677-78.
- 296 RV 37, Rez. 1678-83, f° 7vo.
- 297 RV 37, f° 74vo.
- 298 RV 37, f° 74vo.
- 299 Zie ook hst. 3, par. 4.
- 300 RV 3446, Rek. Par. Knokke, 1678-79.
- 301 RV 3446, Rek. Par. Knokke, 1683-84; RV 3170, Rek. Par. Heist, 1683-84.
- 302 Een korporaalschip was een afdeling soldaten onder het bevel van een korporaal.
- 303 RV 38, Rez. 1684-89, f° 1ro en 1vo.
- 304 RV 3170, Rek. Par. Heist.
- 305 RV 38, f° 7ro en 10vo.
- 306 RV 38, f° 210vo en 211ro.
- 307 RV 38, f° 227ro tot 232ro.
- 308 RV 3170, Rek. Par. Heist, 1691-92.
- 309 RV 41, Rez. 1696-98, f° 93ro en 109vo.
- 310 Gesch. VI, 5, p. 86.
- 311 Gesch. VI, 5, p. 148.
- 312 RV 41, f° 251vo.
- 313 RV 41, f° 273ro.
- 314 RV 441, Rek. 1700-1701, f° 49vo.
- 315 RV 442, Rek. 1701-02, f° 49vo, 285ro en 286vo.
- 316 RV 443, Rek. 1702-03, f° 49vo. De bovenstaande alineas waren reeds geschreven, toen R. Crois de kaart van F. de Chermont van 16 juni 1703 publiceerde. De bedoelde ingenieur tekent een kampement van het Franse leger tussen Koolkerke en Damme, en de bijhorende verschaningen. De

troepen bivakkeerden in de zomer van 1703 precies op de plaats waar korte tijd later een groot fort gebouwd werd, nl. het Fort van Beieren, genoemd naar gouverneur-generaal Maximiliaan van Beieren (R.d.P. 16de jaar, nr. 1, p. 50-56, met losse kaart). Over het Fort van Beieren werd een interessante bijdrage geschreven door W. Wintein: Historische schets van de gemeente Koolkerke, R.d.P. 7de jaar, nr., p. 34.

317 RV 3460, Rek. Par. Knokke 1705-06; RV 3173, Rek. Par. Heist. 1703-04.

318 RV 3174, Rek. Par. Heist 1704-05. Zie ook hst. 3, par. 9.

319 Gesch. VI. 5, p. 153-160.

320 Feitelijk gaat het om het kerkhof van Koudekerke. Zie de toponimische kaart van Heist.

321 Vierde Plakkaatboek van Vlaanderen, 3de deel, p. 1858. De oppervlakte afgestane grond varieerde echter naargelang de interpretatie die men gaf aan de term Driehoek. Deze naam kon immers ook de Zwinbrug te Westkapelle, en nog het knooppunt Krom Water-Oud Zwin beduiden. Zie daarover J. Rau, De Grens van het Barrièrtraktaat, 1715-18, p. 101-105.

322 RV 456, Rek. 1715-16, f° 49ro.

323 RV 3180, Rek. Par. Heist, 1717-18, f° 26vo.

324 RV 456, f° 324ro.

325 RV 43, Rez. 1719-24, f° 2ro.

326 J. De Smet, Over het ontstaan van de huidige rijks-grens tussen de zee en Middelburg, R.d.P. 2de jaar, nr. 4, p. 14-16.

327 Uitkerke, p. 41, STP, p. 158.

328 RV 43, Rez. 1719-24, f° 83vo tot 88ro.

329 RV 43, f° 244vo.

330 RV 473, Rek. 1732-33, f° 37ro en 382ro.

331 RV 3487, Rek. Par. Knokke, 1731-32.

332 RV 3196, Rek. Par. Heist, 1731-32.

333 RV 47, Rez. 1736-40, f° 35vo.

334 RV 48, Rez. 1741-44, f° 124vo en 126ro.

335 RV 483, Rek. 1742-43, f° 79vo.

336 RV 484, Rek. 1743-44, f° 57ro.

337 RV 50, Rez. 1749-52, f° 124ro.

338 RV 483, f° 401vo.

339 RV 484, f° 406vo.

340 RV 485, f° 413vo.

341 RV 48, f° 156vo en 168ro.

342 RV 485, f° 48vo. Zie ook hst. 4, par. 5.

343 RV 49, f° 47vo.

344 RV 485, f° 75ro tot 78vo.

345 RV 486, Rek. 1745-46, f° 92vo.

346 RV 487, Rek. 1746-47, f° 80vo.

347 RV 3495, Rek. Par. Knokke, 1747-48.

348 RV 3497, Rek. Par. Knokke, 1749-50.

349 RV 3496, Rek. Par. Knokke, 1748-49.

350 Gesch. VI. 5, p. 173.

351 ANH, doos, bundel 3 ter, Brief van Rekenkamer aan Raad van Financiën; ANH, doos, bundel 54.

352 RV 50, Rez. 1749-52, f° 116ro.

353 RV 50, f° 148vo.

354 RV 492, Rek. 1751-52, f° 523ro.

355 RV 51, Rez. 1753-58, f° 30ro.

356 RV 493, Rek. 1752-53, f° 73vo.

357 RV 493, Rek. 1752-53, f° 75vo, 76vo en 545vo.

358 RV 494, Rek. 1753-54, f° 75ro.

359 RV 454, f° 532ro.

360 RV 495, Rek. 1754-55, f° 65vo en 427vo.

361 RV 495, f° 424vo.

362 RV 497, Rek. 1756-57, f° 61vo en 62ro.

363 RV 51, f° 143ro, 147vo en 154ro.

364 RV 51, f° 165ro; RV 498, Rek. 1757-58, f° 64ro.

365 RV 499, Rek. 1758-59, f° 66ro, 71ro en 73vo.

366 RV 500, Rek. 1759-60, f° 62ro en 63vo.

367 RV 502, Rek. 1761-62, f° 59ro, 60ro en 65ro.

368 RV 503, Rek. 1762-63, f° 57vo.

369 RV 505, Rek. 1764-65, f° 56ro.

370 Bl. Wat. port. 45, nr. 115 (± 1765).

371 RV 506, Rek. 1765-66, f° 56ro.

372 RV 53, Rez. 1766-71, f° 2ro.

373 RV 506, f° 64ro en 66ro.

374 RV 507, Rek. 1766-67, f° 63vo.

375 RV 507, Rek. 1766-67, f° 65ro.

376 RV 509, Rek. 1768-69, f° 67vo; RV 53, f° 133vo.

377 RV 512, Rek. 1776-77, f° 55ro.

378 RV 514, Rek. 1778-79, f° 77ro.

379 RV 515, Rek. 1779-80, f° 55ro tot 57ro.

380 RV 514, f° 99ro.

381 RAG, Reg. 65, kaart 1503.

382 J. Rau, Het roemloze einde van het Fort Sint-Pol te Knokke in november 1783, R.d.P., 3de jaar, nr. 3, p. 89. Een lagaanofficier was een aangestelde, die toezicht hield op de aangestrande goederen. Zie ook hst. 7, par. 4 over het lagaanrecht.

383 Hier gaat het misschien om het wachthuis dat in 1766 in de buurt van Vijfhuizen gebouwd werd. Zie de vorige paragraaf.

384 ANH, kaart nr. 3.

385 RV 518, Rek. 1784-85, f° 92vo.

386 RV 59, Rez. 1784-85, f° 15vo en 21vo.

387 RV 59, f° 22ro.

388 RV 518, f° 92ro.

389 RV 518, f° 58ro.

390 Ruim de helft van deze paragraaf steunt op het reeds aangehaalde artikel van J. Rau, p. 89-101.

391 Zie hst. 3, par. 12.

392 RV 518, f° 95vo.

393 RV 518, f° 98vo.

394 Zie hst. 3, par. 11.

395 Dagboek Lippens, 8 november 1784.

396 RV 518, Rek. 1784-85, f° 58vo. Het onderhoud van die troepen kostte aan het Vrije 133 pd. gr.

397 RV 603, Dossier Sluizen, 1ste deel, f° 156ro.

398 Bundels Vrije, nr. 4226, deel 2.

399 ANH, doos 6, bundel 1868-70, kopie in 1870 van de in 1785 gehoudene schatting.

400 Hier wordt het Oranjefort te Retranchement bedoeld.

401 Bundels Vrije, nr. 4226, deel 1.

402 Bundels Vrije, nr. 4229, Verkoop van 1 aug. 1786.

403 Deze gebouwen maken thans deel uit van de hoeve van Jan Cauwels.

404 Bundels Vrije, nr. 4229, Brief aan Jozef II van 5 jan. 1788.

405 ANH, Rek. NHP, 1793-98.

406 C.A. de Bruyn-H.R. Reinders, Nederlandse Vestingen, p. 55, Fibulareeks nr. 3, Bussum (1967).

407 Zie hst. 4, par. 15.

408 La Bataille du Haezegras, in La Flandre Maritime van 15 augustus 1931.

409 ANH, Rek. Boschman 1827-34.

410 J. Rau, Dudzele gaat 'spangnieren' op het Hazegras, R.d.P. 4de jaar, nr. 2, p. 74.

411 J. Rau, Het gevecht aan de Hazegrassluis 5 aug. 1831, R.d.P., 2de jaar, nr. 1, p. 26.

412 J. Rau, Militaire maatregelen tussen Brugge en het Zwin, van 1831 tot 39, R.d.P. 2de jaar, nr. 1, p. 13-18.

413 ANH, doos 8, Rek. 1831-45.

414 Zie hst. 4, par. 15.

415 Uit beide oorlogen zijn talrijke verschansingen bewaard gebleven.